

BEELDEN OVER HET VERLEDEN

Nationale identiteit en historische wandplaten van J.H. Isings (1884-1977)

Anne Marijn Damstra

4112482

Universiteit Utrecht

Bachelorscriptie Geschiedenis

Begeleider: dr. A.R. Pelgrom

Mei 2016

Inhoud

Inleiding	2
1. Geschiedenis in beeld	8
Veranderende denkbeelden over onderwijs	8
Van historieschilderkunst naar historische wandplaten	11
2. Verzuilde ideeën over vaderlandse geschiedenis	16
Isings' visie op het verleden	17
3. Creëren van een nationale identiteit	21
De Bataafse mythe	21
De Gouden Eeuw van de Middeleeuwen	24
De Gouden Eeuw van de Republiek	27
Verbeelding van de natie door de koloniën	30
4. Conclusie	32
Nationaal besef door het geschiedenisonderwijs	32
Literatuurlijst	34
Bijlagen	38

Inleiding

Door de Onderwijswet van 1857 werd geschiedenis een verplicht vak voor de lagere school in Nederland. Het vak werd onderdeel van de nationale opvoeding en belangrijke leerdoelen waren het ‘aanwakkeren van ‘warme vaderlandsliefde’, christelijke deugden en het aankweken van eerbied voor overheid en Oranjehuis’.¹ De discussies rondom het wel of niet verplicht invoeren van het vak gingen gepaard met de vraag of geschiedenis begrijpelijk en zinvol was voor jonge kinderen. Aan het einde van de negentiende eeuw was aanschouwelijkheid de belangrijkste didactische eis in het onderwijs. Dit betekende dat voorwerpen uit het dagelijks leven werden afgebeeld op platen zodat leerlingen leerden door waarnemingen te doen. De ideeën van het aanschouwelijk onderwijs werden aan het einde van de negentiende eeuw dusdanig belangrijk dat er voor de meeste schoolvakken wandplaten werden gemaakt. Naast de didactische eis van aanschouwelijkheid werd er een groot belang gehecht aan vaderlandse geschiedenis. In 1878 werd door een wetswijziging een onderscheid gemaakt tussen het facultatieve algemene en het verplichte vaderlandse geschiedenis op de lagere school. Dit onderscheid werd ook gemaakt binnen de universiteit waar Robert Fruin in 1860 de net opgerichte leerstoel Vaderlandse Geschiedenis bekleedde aan de universiteit in Leiden.² Deze ontwikkelingen gingen gepaard met een breed gedragen historisch besef en belangstelling voor het nationale verleden. Voor het schoolvak geschiedenis leidde dit tot diverse wandplaten die verhalende, nationaal getinte, heldhaftige historische gebeurtenissen weergaven om nationaal bewustzijn bij leerlingen te stimuleren.

De nadruk op vaderlandse geschiedenis met daarin aandacht voor politiek-militaire geschiedschrijving en belangrijke figuren uit de Nederlandse geschiedenis bleef tot ver in de twintigste eeuw dominant. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw werden er diverse series op de markt gebracht waarvan de reeks *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* van uitgeverij Wolters-Noordhoff de omvangrijkste was. Deze serie, waaraan verschillende illustratoren meewerkten, werd tussen 1911 en 1971 meerdere malen herdrukt, uitgebreid en aangepast. In 1971 bevatte de reeks uiteindelijk 47 platen waarvan twee van Jan Hoyneck van Papendrecht, een van Cornelis Jetses en de overige van Johan Herman Isings.³ Gesteld kan worden dat deze

¹ Jacques Dane, *Geschiedenis niet mooier maken dan die is* 'Nederlands Dagblad (10 april 2008)., Francken & Van der Kloes, 'Wet van den 13 augustus 1857 op het lager onderwijs' (Nijmegen, 1858) Artikel 1 & Artikel 23.

² Maria Grever & Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam University Press, Amsterdam 2007) 54.

³ Rik Vos, 'J.H. Isings en de Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis' in Snoep, *De geschiedenis gekleurd. Historie - schoolplaten - J.H. Isings* (Utrecht, Assen, 1982) 57.

gedetailleerde, kleurrijke wandplaten van historische gebeurtenissen een belangrijke rol hebben gespeeld in de nationale bewustwording en verbeelding van het verleden van leerlingen.

Deze scriptie tracht een beter beeld te krijgen van de relatie tussen geschiedenisonderwijs en het creëren van een nationale identiteit en geeft antwoord op de vraag hoe de historische wandplaten geïllustreerd door Isings een bijdrage beoogden te leveren aan het vormen van een nationale identiteit van leerlingen aan het begin van de twintigste eeuw in Nederland. Om deze vraag te beantwoorden, worden er diverse vragen gesteld: waarom was er behoefte aan historische wandplaten, wie was daar verantwoordelijk voor, welk doel dienden de wandplaten, op welke manier werd het verleden verbeeld en welk verhaal over het nationale verleden werd verteld.

Het idee dat geschiedenisonderwijs gebruikt kan worden ten behoeve van een nationale opvoeding en het creëren en bevorderen van nationaal bewustzijn klinkt niet onbekend. In de negentiende eeuw kwam het nationalisme op: het idee dat een volk met een gemeenschappelijke cultuur zich ook moet verwerkelijken in een politieke staat.⁴ De elite die de staten vormgaven, keken naar hun verleden om een kader te creëren voor burgers om zich mee te identificeren en politieke macht te legitimeren. Historische monumenten en standbeelden werden gemaakt, tradities uitgevonden en vaderlandse geschiedenis werd een verplicht vak.⁵ Deze nationalistische ideeën waren met name invloedrijk onder de middenklasse en elite in steden, voor de rest van de bevolking is het de vraag hoeveel belang zij aan de collectieve cultuur hechtte.⁶

Drie belangrijke publicaties in het debat over nationalisme kwamen uit in 1983. In *Imagined Communities* stelt Benedict Anderson dat in de negentiende eeuw in Europa naties werden geconstrueerd door krantenberichten, musea en onderwijs.⁷ Andersons standpunt is dat de natie geen natuurlijke vanzelfsprekendheid is maar een verbeelde gemeenschap die bijeen wordt gehouden door een overkoepelend overheidsapparaat dat bepaalt wat de natie is.⁸ Mensen moeten door middel van krantenberichten en onderwijs horen dat ze onderdeel van een natie zijn om zich ook onderdeel van de natie te voelen. Het idee van behoren tot een natie is dus ingebeeld: mensen kennen niet iedereen uit dezelfde natie maar toch heerst het gevoel van gemeenschap. Anderson legt het perspectief van natievorming bij de makers van de natie: de overheid, scholen en media construeren de natie. Eric Hobsbawm en Terence Ranger betogen in *The invention of tradition* dat in de negentiende eeuw veel tradities door de elite werden uitgevonden ten behoeve van de

⁴ Leezenberg & de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam University Press, 2012) 135.

⁵ Maria Grever, Ed Jonker, Kees Ribbens, Siep Stuurman, *Controverses rond de canon* (Van Gorckum, 2006) 36.

⁶ Leezenberg, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen*, 136.

⁷ Benedict Anderson, *Imagined Communities* (revised edition, Verso, 2006).

⁸ Anderson, *Imagined Communities*, 5-8.

natiestaat.⁹ De uitgevonden tradities werden vervolgens ervaren als eeuwenoud en onderdeel van het nationale verleden. De verwijzing naar de Bataven als voorouders van het Nederlandse volk is een voorbeeld van een uitgevonden traditie die in het geschiedenisonderwijs gevisualiseerd werd in wandplaten. Ernest Gellner stelt in *Nations and Nationalism* dat mensen een gedeelde cultuur nodig hebben of elkaar moeten erkennen als behorend tot dezelfde natie om zich er ook onderdeel van te voelen.¹⁰ Deze gedeelde cultuur wordt gevormd door een gemeenschappelijke taal en onderwijs met dezelfde verhalen over het nationale verleden. Bij Gellner ligt het perspectief van de verbeelde natie niet enkel bij de makers maar ook bij de ontvangers. Mensen hebben behoefte aan een gedeelde cultuur en gaan zelf ook op zoek naar overeenkomsten om elkaar te erkennen binnen een natie.

Zowel Anderson, Hobsbawm als Gellner plaatsen de oorsprong van het nationalisme tijdens de Verlichting toen de macht van vorsten niet meer gelegitimeerd kon worden door het goddelijk recht van regeren. Wel wisselt de manier waarop het nationalisme aan de staat werd vormgegeven. Anderson kijkt naar verbeelde politieke gemeenschappen waar mensen toebehoren zonder elkaar te kennen. Volgens Gellner is er eenheid nodig in een geïndustrialiseerde samenleving door het hebben van een gedeelde cultuur en Hobsbawm stelt dat tradities uitgevonden werden door de elite om een gedeelde identiteit te creëren. Alledrie zien ze een sturende rol vanuit de elite, dit kan de overheid, onderwijs maar ook media zijn, om een nationale collectieve identiteit bij inwoners van de natie te stimuleren.

Kortom, om te kunnen spreken van een gedeelde cultuur en een collectieve identiteit is het belangrijk dat mensen dezelfde interpretatie en herinnering hebben van gebeurtenissen uit het verleden.¹¹ Het geschiedenisonderwijs speelt hierin een belangrijke rol. Binnen het vakgebied onderwijsgeschiedenis wordt ook gekeken naar de relatie tussen geschiedenis en identiteitsvorming waarbij lesmethoden als onderzoeksobject worden genomen. De database *Wall charts, history and European Identity* richt zich op Duitse, Deense en Nederlandse schoolplaten om de verschillen en overeenkomsten tussen de manier waarop er in Europa wordt lesgegeven te onderzoeken.¹² Sommige wandplaten, ook van Isings, zijn geïnspireerd op Duitse schoolplaten of werden gebruikt in alledrie de landen. Dit kan meer inzicht geven in een gedeelde Europese identiteit. Het onderzoeksproject *Historical scholarship and school history: national narratives in Dutch and English textbooks, 1920-2010* richt zich op de manier waarop het nationale verleden in

⁹ Eric Hobsbawm & Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition*. (Cambridge University Press 1992).

¹⁰ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism. Second Edition* (Cornell University Press, 2006).

¹¹ John Tosh, *The Pursuit of History. Fourth Edition* (Great Britain, 2006) 3.

¹² University of Würzburg, National Museum of Education Dordrecht, Danish National Library of Education, *Wall charts, history and European Identity* (2009) <http://historywallcharts.eu/about>.

geschiedenislessen in Nederland en Groot-Britannië wordt gepresenteerd.¹³ Tina van der Vlies onderzoekt door *multidirectional textbook narratives* de manier waarop geschiedenisverhalen, die verschillende gebeurtenissen, plaatsen en tijd combineren, betekenis geven aan het verleden. Hiermee worden historische verhalen bedoeld die bijvoorbeeld vallen onder de verhaallijn ‘vrijheidsstrijd’.¹⁴ Er worden dan parallellen getrokken tussen de opstand van de Bataven tegen de Romeinen en de Nederlandse Opstand tegen de Spaanse overheersing. In 2007 hebben Maria Grever en Kees Ribbens in opdracht van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) een onderzoek uitgevoerd naar de rol, belangen en beperkingen van geschiedenisonderwijs bij het overdragen van de Nederlandse nationale identiteit.¹⁵ Dit toont aan dat er voor onderzoek naar de relatie tussen nationale identiteit en geschiedenisonderwijs zowel academisch als maatschappelijk belang wordt gehecht.

Dit onderzoek sluit aan bij het idee dat het geschiedenisonderwijs een bijdrage kan leveren aan het vormen van een nationale identiteit. Uitgeverij Wolters-Noordhoff en illustrator Isings kozen bepaalde gebeurtenissen uit het verleden voor de historische wandplaten en wilden hiermee een nationaal verhaal over het verleden vertellen. Het perspectief ligt in dit onderzoek bij de keuze van de makers die vervolgens invloed hadden, of beoogden te hebben, op de manier waarop leerlingen naar het verleden keken en zich onderdeel van Nederland voelden. De aandacht voor collectieve identiteit en de rol van nationale geschiedenis in wetenschappelijke en publieke discussies, komt mede door ontwikkelingen van globalisering en multiculturalisering van de samenleving waardoor er vragen gesteld worden over wat de Nederlandse identiteit vormt.¹⁶ Dit onderzoek sluit hierbij aan door te kijken naar de wandplaten van Isings, die niet enkel kleurrijk, gedetailleerd en prachtige weergaven van het verleden zijn, maar ook gemaakt werden om een bijdrage te leveren aan de nationale opvoeding en het vormen van een nationale identiteit. Dit onderzoek wil antwoord geven op de vraag waarop die nationale identiteit werd vormgegeven.

Er is om een aantal redenen voor de serie van Wolters-Noordhoff gekozen. Ten eerste omdat de reeks omvangrijk en kwalitatief goed is en de handleidingen bij de wandplaten beschikbaar zijn. Ten tweede werden de wandplaten in de twintigste eeuw actief gebruikt in het onderwijs, wat blijkt

¹³ NWO, ‘Historical scholarship and school history: national narratives in Dutch and English textbooks, 1920-2010’ Projectnummer: 322-69-002, hoofdaanvrager Prof. dr. M.C.R. Grever, uitvoerder Mw. J.C. van der Vlies MA. Looptijd 01/09/2011 tot 31/08/2016. <http://www.nwo.nl/onderzoek-en-resultaten/onderzoeksprojecten/i/25/8125.html>

¹⁴ Tina van der Vlies, ‘Multidirectional war narratives in history textbooks’ in *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, Volume 52, Issue 3 (2016) 1-15.

¹⁵ Grever, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 9.

¹⁶ Ibidem., De aandacht blijkt bijvoorbeeld uit de discussie rond de canon van Nederland uit 2006. Zie: Maria Grever, Ed Jonker, Kees Ribbens, Siep Stuurman, *Controverses rond de canon* (Van Gorckum, 2006). Vragen over de manier waarop nationale canons samengaan met het geschiedenisonderwijs in de 21ste eeuw worden niet enkel in Nederland gesteld. Zie: Linda Symcox en Arie Wilschut (ed.), *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History* (North-Carolina, 2009).

uit de diverse herdrukken die op de markt werden gebracht. Een derde reden is dat de historische wandplaten van Isings nog steeds worden tentoongesteld in musea, voor de sier in klaslokalen hangen en voor veel geld worden verkocht aan belangstellenden. Ook worden de afbeeldingen gebruikt in geschiedenisboeken en in de vensterplaten die gemaakt zijn ter ondersteuning van de canon van Nederland.¹⁷ Gezien deze belangstelling voor Isings' werk, verbaast het dan ook niet dat er de afgelopen jaren diverse boeken over hem zijn verschenen. Deze overzichtswerken, geschreven voor een breed publiek, keken vooral naar de wandplaten vanuit een bewondering voor Isings' illustraties.¹⁸ Ten slotte kunnen de historische wandplaten van Isings gezien worden als uitloper van de beeldende traditie van de negentiende eeuwse historieschilderkunst. Gedurende een periode van ongeveer honderd jaar werden historische wandplaten gebruikt in het geschiedenisonderwijs, waarvan de reeks van Wolters-Noordhoff de laatste was. Het is interessant om deze serie te onderzoeken omdat deze samengesteld is in de twintigste eeuw maar geworteld is in de negentiende eeuwse beeldende traditie en visie op het onderwijs. Dit roept vragen op over de eigentijdse context van Isings, de traditie van historieschilderkunst en de didactische eis van aanschouwelijkheid waarvoor de wandplaten zijn gemaakt.

De handleidingen bij de wandplaten zijn geschreven door drie historici: J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman (die overigens niet bij alle handleidingen betrokken was). De opbouw is nagenoeg hetzelfde: in de inleiding wordt het onderwerp verantwoord, vervolgens wordt de plaat nauwkeurig beschreven door Isings en ter afsluiting is er een verhaal bijgevoegd dat de onderwijzer kan voorlezen in de klas. Voor dit onderzoek zijn naast de handleidingen van de Jongh, Wagenvoort en Moerman voor de openbare school ook handleidingen van J.H. Werkman gebruikt voor het katholieke onderwijs. Daarnaast wordt de handleiding geschreven door W. Swart bij de eerste reeks historische wandplaten van Eichman en Altmann (1855) onderzocht om inzicht te krijgen in de beeldende traditie van de wandplaten. Er is nog weinig onderzoek gedaan naar deze zwart-wit serie waardoor er geen secundaire literatuur beschikbaar is. Ook wordt er gebruik gemaakt van de catalogi die Wolters-Noordhoff rondstuurde naar lagere scholen om onderwijzers te informeren over hun aanbod van wandplaten. Deze catalogi geven inzicht in de manier waarop Wolters-Noordhoff de wandplaten wilde positioneren in de markt. Al het bronnenmateriaal, de handleidingen en catalogi, is afkomstig uit het archief van het Onderwijsmuseum in Dordrecht.

¹⁷ Entoen.nu, 'Hunebedden' (z.j.) Geraadpleegd via <http://entoen.nu/hunebedden> (maart 2016).

¹⁸ In 1998 bundelde Frits van Oostrom in *Historisch Tableau* essays waarin nieuwe voorstellingen bij de wandplaten van Isings werden gemaakt. Het doel van dit boek was om de traditie van de wandplaten nieuw leven in te blazen door de oude wandplaten te vervangen door nieuwe afbeeldingen van het verleden. In 2000 kwam het boek *Het Vooroudergevoel* uit. Dit boek werd geschreven door Jan Blokker, Jan Blokker jr en Bas Blokker en maakt gebruik van Isings' platen door belangrijke momenten in de Nederlandse geschiedenis te beschrijven. Zie: Frits van Oostrom (ed.) *Historisch Tableau* (Amsterdam University Press, 1998)., Jan Blokker, Jan Blokker Jr., Bas Blokker, *Het Vooroudergevoel* (Atlas Contact, 2006).

Bronnen over de receptie van de schoolplaten door leerlingen zijn zeldzaam.¹⁹ Daarnaast is er weinig onderzoek gedaan naar de receptie van de historische wandplaten van Isings mede omdat de vaktijdschriften en eventuele bronnen waar informatie in te vinden is, niet gedigitaliseerd zijn. In dit onderzoek wordt gebruik gemaakt van krantenartikelen die geschreven zijn na Isings' dood waarin de waarde van zijn werk besproken wordt. Deze kleine aanzet naar de receptie van Isings' werk zou een interessant vervolgonderzoek zijn.

Hoofdstuk 1 schetst de veranderingen in het denken over onderwijs en het ontstaan van historische wandplaten die zich beroepen op de beeldende traditie van de negentiende eeuwse historieschilderkunst. In hoofdstuk 2 wordt er gekeken naar Nederland in het begin van de twintigste eeuw en de invloed van de Verzuiling op het geschiedenisonderwijs. Ook wordt er ingegaan op Isings' visie op de geschiedenis en de manier waarop hij deze uitbeeldde op de wandplaten. In hoofdstuk 3 wordt onderzocht hoe de wandplaten van Isings beoogden de nationale identiteit van leerlingen te bevorderen.

¹⁹ In het NRC Handelsblad heeft Henk J.A. Hofland zowel onder eigen naam als onder pseudoniem S. Montag twee stukken geschreven over de herinnering aan de wandplaat *Ter Walvisvaart* van Jetses en de historische wandplaten van Isings. Zo schrijft Hofland in het stukje *Schoolplaten* naar aanleiding van een bezoek aan de tentoonstelling *Jetses aan de wand*: 'Ik keek naar deze plaat, Ter Walvisvaart, en op hetzelfde ogenblik zat ik weer op de lagere school, misschien wel een minuut, wat voor mijn leeftijd vrij lang is. Ik keek niet meer naar het geheel van de voorstelling, ik bestudeerde de details, net als toen ik een jaar of zes, zeven was'. In *Overpeinzingen* schreef S. Montag over een aantal schoolplaten van Isings: 'het geheim van Isings is dat hij van de geschiedenis historisch nieuws maakte. (...) Ik herinner me de onversneden aandacht waarmee ik als kind naar de Noormannen bij Dorestad heb gekeken, telkens weer. Die voorstelling was mijn nieuws, tot in de details. Zo is het met alle platen van Isings: hij onthult, tot in de kleinste kleinigheden'. Zie: H.J.A. Hofland, 'Schoolplaten' in *NRC Handelsblad* (6 februari 2009)., S.Montag, 'Nieuws in beeld' in *NRC Handelsblad* (zaterdag 19 maart & zondag 20 maart 2016).

1. Geschiedenis in beeld

Veranderende denkbeelden over onderwijs

In 1882 kwam het *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs* van dorpsschoolmeester Jan Geluk uit.²⁰ Dit naslagwerk met pedagogische adviezen behandelde uiteenlopende onderwerpen uit de theologie, geschiedenis, filosofie en taalkunde die bijdroegen aan de vraag hoe men moest handelen in opvoedingssituaties.²¹ Dit boek is één van de vele opvoedkundige en pedagogische boeken die aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw verschenen.²² Het idee dat kinderen niet door abstracte kennis uit boeken leren maar door concrete waarnemingen en aanschouwingen, werd erg populair. Deze ideeën over aanschouwelijk onderwijs gaan terug op de Tsjechische theoloog en pedagoog Comenius (1592-1671) die het prentenboek *Orbis Pictus* maakte omdat hij stelde dat kinderen door zintuigelijke waarnemingen en door afbeeldingen het beste leerden.²³ Ook de Verlichtingsdenker Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) stond een opvoeding voor waarin kinderen leerden door zelf ontdekkingen te doen. Tenslotte heeft de Zwitser Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) invloed gehad op het aanslaan van het aanschouwelijk onderwijs omdat hij het belang van eigen waarnemingen door kinderen wederom aanstipte. Pestalozzi werd geïnspireerd door Rousseau maar kreeg meer navolging doordat hij zich bezig hield met de volksopvoeding en volksonderwijs.²⁴ Zowel in het *Paedagogische woordenboek* van C.F.A. Zernike (1905) als in het woordenboek van Geluk worden Comenius, Rousseau en Pestalozzi besproken als drie belangrijke denkers in het ontstaan van aanschouwelijkheid als basisprincipe in het onderwijs.²⁵

Aan het einde van de negentiende eeuw ontstond er een tweedeling in de opvatting over aanschouwelijk onderwijs tussen de formalistische en realistische visie. In navolging van de ideeën van Pestalozzi kwam de nadruk te liggen op de manier waarop leerlingen waarnemen. Volgens deze formalistische visie was het belangrijker hoe leerlingen leerden dan wat leerlingen leerden. Leerlingen moesten leren hoe ze kennis konden opdoen door goed te leren waarnemen. In de

²⁰ Jan Geluk, *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs* (Groningen, 1882).

²¹ Jacques Dane in J. van Oudheusden e.a. (red.), *Brabantse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders. Deel 3* (Uitgeverij Boom en Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, Amsterdam/Meppel 1995).

²² Elise Storck geeft een uitgebreid overzicht van publicaties die verschenen zijn over het aanschouwingsonderwijs. Zie Storck, 'De eisch van aanschouwelijkheid' Schoolplaten en didactiek van het geschiedenis-onderwijs 1880-1920' in Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, voetnoot 35.

²³ Fred Kelpin, 'Comenius en Montessori: het kind centraal' in *Lessen, Jaargang 5, nummer 1* (Rotterdam, Maart 2010) 20-26.

²⁴ Geluk, *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs* (1882), C.F.A. Zernike (red.) *Paedagogisch woordenboek* (Groningen, 1905), S S.H. Levie et al., *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. (Rijksmuseum, Amsterdam 1978) Geraadpleegd via dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/levi009vade01_01/levi009vade01_01_0004.php, 87-88.

²⁵ Zernike, *Paedagogisch woordenboek* (1905).

praktijk betekende dit dat de onderwijzer een voorwerp liet zien en uitvoerig ging bespreken met de leerlingen. Tegenover de formalistische visie stond de realistische opvatting. Aanhangers van de realistische opvatting stelden dat leerlingen in de eerste twee klassen van de lagere school voorbereid moesten worden op de bovenbouw door voorstellingen uit het dagelijks leven te zien om bekend te raken met hun omgeving. Dit betekende dat er voorstellingen zoals de werkplaats van een schoenmaker werden afgebeeld en dat die werkplaats vervolgens werd bezocht in een excursie. In de realistische visie stond de omgeving van het kind centraal, wat de leerlingen leerden was belangrijker dan de manier waarop.²⁶

Uit de woordenboeken van Geluk en Zernike blijkt dat zij zich aansluiten bij de realistische opvatting omdat aanschouwing volgens hen gaat om het aandachtig kijken en ervaren: alleen woorden zijn niet genoeg om zaken te begrijpen. Met zaken worden eenvoudige voorwerpen en handelingen uit het dagelijkse leven bedoeld zoals koken, kaas maken of werkzaamheden van een molenaar of kruidenier.²⁷ Onderwijzers moesten er volgens Geluk alles aan doen om ‘de ervaring van het kind te verrijken, te ordenen, helder te doen worden’.²⁸ Onderwijzers moesten dicht bij het leven van de kinderen blijven en hiervoor gebruik maken van voorwerpen uit de omgeving: ‘platen voor aanschouwingsonderwijs [moeten] aan de volgende vereisten voldoen: 1. de afbeeldingen moeten flinke afmetingen hebben, 2. platen moeten niet overladen zijn, 3. zij moeten geen afbeeldingen dragen, die men in natura vertoonen kan, en 4. de afbeeldingen moeten zoo getrouw mogelijk zijn.’²⁹ De wandplaten moesten grote afmetingen hebben en niet overladen zijn met details omdat de platen bruikbaar moesten zijn voor klassikaal onderwijs. Het derde criterium gaat over de zintuiglijke ervaring: zodra de onderwijzer les gaf over een porseleinen vaas, was het beter om deze in het echt te laten zien zodat leerlingen de vaas konden zien en aanraken. Ten slotte moesten afbeeldingen zo getrouw mogelijk aan de werkelijkheid zijn. Illustratoren deden uitgebreid onderzoek voordat ze overgingen tot het maken van wandplaten. Een plaat met insecten voor de biologieles, werd gemaakt nadat de illustrator opgezette insecten had bestudeerd om de plaat zo echt mogelijk en volledig in overeenkomst met de werkelijkheid te laten komen.

Om aan de eis van aanschouwelijkheid te voldoen, werden nieuwe onderwijstoepassingen ontwikkeld zoals schoolprenten en later wandplaten die geschikt waren voor klassikaal aanschouwelijk onderwijs. Sinds de achttiende eeuw werden schoolprenten aan leerlingen gegeven

²⁶ Storck, ‘De eisch van aanschouwelijkheid’ Schoolplaten en didaktiek van het geschiedenis-onderwijs 1880-1920’ in Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, 89-92. Zernike, *Paedagogisch woordenboek*, 19-23.

²⁷ Jacqueline Burgers, *Helden aan de wand. Historische schoolplaten* (Haarlem, 1979) 32.

²⁸ Geluk, *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs*, 9.

²⁹ *Ibidem*, 16.

als beloningsmiddel bij goed gedrag of goede leerprestaties. Deze schoolprenten of handplaten waren groot genoeg om op tafel te leggen en met een paar leerlingen te bekijken maar werden niet gebruikt voor klassikaal onderwijs.³⁰ Aan het begin van de negentiende eeuw maakte de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen drie schoolprentreeksen die verspreid werden door Nederland. Deze gesubsidieerde leerzame prenten hadden tot doel om zowel gebruikt te worden ter onderwijzing als ter beloning. Aangezien de prenten gesubsidieerd werden, konden ze ook verspreid worden op volksscholen waar vaak goedkope, niet natuurgetrouwe, prentjes aan leerlingen werden gegeven. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen streefde hiermee als een van de eerste naar een nieuw prenttype dat gericht was op onderwijstoepassingen.³¹

Deze onderwijs- en prenthervormingen leidden aan het einde van de negentiende eeuw tot het ontstaan van uiteenlopende series met wandplaten voor bijvoorbeeld biologie en aardrijkskunde. De grote platen op karton werden voorzien van een lusje zodat de plaat opgehangen kon worden in het klaslokaal. Dit was mede mogelijk door technische ontwikkelingen in de lithografie waardoor het mogelijk werd om formaten te vergroten en door goedkope productiekosten konden de platen verspreid worden op scholen.³² Met deze overgang van schoolprenten naar wandplaten kwamen er ook didactische en pedagogische handleidingen voor docenten op de markt die bij de wandplaten geleverd werden. De vraag naar geschikte platen werd zo groot dat er een apart vak ontstond van illustrator van schoolboeken en wandplaten.³³ Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw verdwenen de wandplaten uit de klas vanwege de opkomst van de fotografie en de mogelijkheid om dia's te bekijken met een diaprojector.

Kortom, aan het einde van de negentiende eeuw waren er diverse onderwijshervormers die nadachten over manieren waarop het onderwijs aanschouwelijk moest worden gemaakt. De overgang van schoolprenten naar wandplaten zorgde ervoor dat het mogelijk werd om klassikaal aanschouwelijk onderwijs te geven. Hierdoor ontstond de behoefte om het geschiedenisonderwijs aanschouwelijk te maken.

³⁰ Nico Boerma, Aernout Borms, Alfons Thijs, Jo Thijssen, *Kinderprenten, volksprenten, centsprenten, schoolprenten. Populaire grafiek in de Nederlanden 1650-1950* (Vantilt, 2014) 31-32.

³¹ Boerma, *Kinderprenten, volksprenten, centsprenten, schoolprenten*, 30-31.

³² Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, 12.

³³ Burgers, *Helden aan de wand*. 32.

De wens om het geschiedenisonderwijs aanschouwelijk te maken, ging gepaard met de vraag of het vak niet te moeilijk zou zijn voor kinderen op de lagere school. Zo stelde Zernike dat geschiedenis ‘zeker achter [staat] bij lezen, schrijven, rekenen, boekhouden en zoovele andere kundigheden, als den mensch in het practisch leven ontontbeerlijk zijn’.³⁴ De reden waarom historische kennis wel nuttig kon zijn, was voor de geestelijke ontwikkeling van kinderen want om hedendaagse verschijnselen te begrijpen was kennis van het verleden nodig, ‘daarnaast was ‘eenige kennis van historische personen en feiten noodig tot het recht verstaan van onze litteratuur’ aldus Zernike.³⁵ Hoewel geschiedenis als een te moeilijk vak voor kinderen werd gezien, moest het wel degelijk gegeven worden. Het probleem was echter dat de middelen ontbraken om de geschiedenisles aanschouwelijk te maken.³⁶ Door de technische mogelijkheid van wandplaten voor klassikaal onderwijs en de roep om geschiedenis aanschouwelijk te maken, werd er in eerste instantie gekeken naar de beeldende traditie van de historieschilderkunst.

Het uitbeelden van gebeurtenissen uit het verleden kwam voort uit een oudere beeldtraditie, namelijk die van de historieschilderkunst. In de zeventiende eeuw ontstond het begrip historieschilderkunst omdat er een onderscheid werd gemaakt tussen het schilderen van de zichtbare werkelijkheid in dagelijkse taferelen zoals landschappen en stillevens en het uitbeelden van gebeurtenissen met een verheven inhoud. Deze gebeurtenissen werden overigens niet enkel historisch bepaald maar konden ook uit mythologie en sagen worden ontleend.³⁷ Hoewel in Nederland de historieschilderkunst bij kunstkenneren in hoog aanzien stond, was het voor historieschilders moeilijk om veel werk te vinden. De schilderijen waren vaak dusdanig groot dat kunstkopers liever landschappen of genrestukken kochten voor in huis.³⁸ Daarnaast werd deze manier van schilderen beschouwd als een lastige kunstvorm omdat er strenge eisen aan werden gesteld. Zo moesten schilderijen een waarheidsgetrouwe en wetenschappelijk verantwoorde weergave van het verleden geven.³⁹ Verschaffel stelt dat de ‘romantische historische illustrator in eerste instantie een effect nastreeft’.⁴⁰ Hiermee bedoelt hij dat de illustrator van een historische

³⁴ Zernike, *Paedagogisch woordenboek*, 353.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Storck, ‘De eisch van aanschouwelijkheid’ in Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, 93.

³⁷ Levie, *Het vaderlandsch gevoel*, 12-13.

³⁸ Burgers, *Helden aan de wand*, 51.

³⁹ Ibidem.

⁴⁰ Tom Verschaffel, *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties* (Brepols, 1987) 92-93.

werkelijkheid uitgaat voordat hij begint met de vormgeving, de illustrator moet gebeurtenissen uit het verleden respecteren maar moet ook een effect teweeg brengen dat de toeschouwer daadwerkelijk gelooft dat het afgebeelde historisch betrouwbaar is. Om dit te bereiken werden historische feiten soms vervormd.⁴¹

Aan het einde van de achttiende eeuw werd historieschilderkunst erg populair door het opkomen van nationaal besef. Door de Romantiek en de groeiende vraag naar nationaal getinte schilderijen, gingen schilders inspiratie putten uit de hoogtepunten van de vaderlandse geschiedenis. Niet enkel de Romantiek beïnvloedde de onderwerpskeuze van schilders, maar ook de Verlichtingsidealen van de opvoeding van de burgerij hebben invloed gehad op de historieschilderkunst. In de catalogus *Het Vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*, die verscheen bij de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum (1978), stelt Levie dat door de verlichtingsidealen de burgerij zich afzette tegen de adel en koning. Deze strijd van de burgerij werd gestimuleerd doordat schilders historische gebeurtenissen afbeeldden die deze strijd onderschreven.⁴² Op deze manier werd er door de keuze voor bepaalde gebeurtenissen ook een politiek standpunt ingenomen. Daarnaast stond de keuze voor bepaalde onderwerpen uit het verleden ook in het verlichtingsideaal van de volksopvoeding. Door historische gebeurtenissen met een voorbeeldig en verheven inhoud te schilderen, kon het volk leren van het verleden. Dit leidde tot een geloof in de invloed van het verleden dat tot uiting kwam in de nationale, heldhaftige verhalende historieschilderkunst.⁴³

Er vond dus een verschuiving plaats van classicistische onderwerpen naar heldendaden uit de nationale geschiedenis. Dit was bijvoorbeeld ook zichtbaar in de galerij van Jacob de Vos Jacobszoon die in de periode van 1850 en 1863 in totaal 253 olieverfschetsen verzamelde die een beeldverhaal vertelden van de Nederlandse geschiedenis.⁴⁴ In de catalogus die werd uitgebracht bij de tentoonstelling *Helden van het vaderland* in het Amsterdams Historisch Museum wordt de galerij gereconstrueerd en wordt het geschiedenisbeeld van de Vos aan de hand van zijn verzamelde schilderijen in kaart gebracht. De nationale geschiedenis begint in de eerste eeuw n. Chr. met de Friezen en Bataven die in bondgenootschap met de Romeinen leefden, vervolgens zijn er schilderijen over de verspreiding van het christendom en de aanvallen van de noormannen. In de tijd van de Vos werd het verval van de achttiende eeuw uit de geschiedenis weggepoetst, mede door

⁴¹ Verschaffel, *Beeld en geschiedenis*, 92.

⁴² Levie, *Het vaderlandsch gevoel*, 12-13.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ Dedalo Carasso (red.), *Helden van het vaderland. Onze geschiedenis in 19de-eeuwse taferelen verbeeld. De historische galerij van Jacob de Vos Jacobszoon 1850-1863* (Amsterdams Historisch Museum, 1991).

het ontbreken van heldendaden.⁴⁵ Historieschilders in de negentiende eeuw keken naar het roemrijke verleden van de Republiek in de zeventiende eeuw. Deze focus werd in de twintigste eeuw door Isings overgenomen in zijn historische reeks waar het zwaartepunt op de periode van de veertiende tot zeventiende eeuw lag. Ook op de historische wandplaten werd de achttiende eeuw amper vertegenwoordigd.

In de negentiende eeuw gingen historieschilders naast schilderijen ook wandplaten maken voor het geschiedenisonderwijs waardoor de platen in eerste instantie de stijl en onderwerpen van de historieschilderkunst volgden. Zo werden beroemde schilderijen nageschilderd voor educatieve historische wandplaten. Aan het einde van de negentiende eeuw gingen beide tradities echter hun eigen weg.⁴⁶ De historieschilderkunst werd in kunstkringen steeds minder populair. De schilderijen waarop historische gebeurtenissen centraal stonden werden veelal gezien als theateraal en overdreven waardoor ze niet meer pasten bij het opkomende impressionisme.⁴⁷ Daarnaast was de historieschilderkunst dusdanig overgenomen door de illustratoren van wandplaten dat er in de beeldende traditie enkel nog een educatieve functie werd gezien. Deze verschuiving wordt duidelijk in de negentiende eeuwse historieschilder Charles Rochussen die naast zijn werkzaamheden als schilder ook wandplaten schilderden terwijl de twintigste eeuwse illustrator Isings enkel in dienst van een uitgever werkte en zich beperkte tot het illustreren van wandplaten.

In 1857 kwam de eerste serie wandplaten voor het geschiedenisonderwijs uit. Deze reeks *Geschiedenis des Vaderlands* werd samengesteld door J.H. Eichman en H. Altmann en werd door W.M. Trap in Leiden uitgegeven.⁴⁸ De zwart-wit serie bestond uit zestig platen met een bijbehorend boekje: 'Een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen, naar aanleiding en bij de beschouwing der historie-platen'.⁴⁹ De meeste wandplaten zijn geïllustreerd door T.C. Bruining. De overeenkomsten met de historieschilderkunst vallen erg op. Er worden veel meer oorlogstaferelen, doodsvonnissen en gevechten getoond dan op de wandplaten van Isings. Zodra er wordt gekeken naar de wandplaat over de Slag bij Nieuwpoort, wordt dat verschil goed duidelijk.⁵⁰ Waar de kijker bij Bruining middenin het gevecht binnenstapt en ziet hoe er gevochten wordt, lijkt het bij Isings alsof het gevecht voorbij is en de laatste gewonden verzorgd worden. De helmen op de grond

⁴⁵ Carasso, *Helden van het vaderland*, 23-25.

⁴⁶ Burgers, *Helden aan de wand*, 51.

⁴⁷ Carasso, *Helden van het vaderland*, 28.

⁴⁸ W. Swart, *Geschiedenis des Vaderlands. Een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen, naar aanleiding en bij beschouwing der historieplaten uitgegeven onder toezigt der heeren J.H. Eichman & H. Altmann* (Goes, 1857).

⁴⁹ Swart, *Geschiedenis des Vaderlands*, Titelpagina.

⁵⁰ In bijlage I is de wandplaat *Slag bij Nieuwpoort* van Eichman en Altmann en de wandplaat *De Slag bij Nieuwpoort* van Isings opgenomen (pagina 38).

suggesteren dat er veel doden zijn gevallen maar de gewonde soldaten zijn niet zo duidelijk afgebeeld als door Bruining. Dit sluit aan bij de eisen die aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw werden gesteld aan de wandplaten. Zo moesten de platen geschikt zijn voor jonge kinderen en geen angst oproepen. Bloed, lijken of angstaanjagende taferelen werden vermeden. Om deze reden zijn de wandplaten van Isings amper eng of duister. Dit in tegenstelling tot de historieschilderkunst waarbij er wel voor de uitbeelding van gruwelijke onderwerpen gekozen werd. De serie van Eichman en Altmann toont het samenvloeien van de historieschilderkunst en historische wandplaten terwijl Isings' wandplaten door pedagogische eisen helemaal gericht zijn op het onderwijs.⁵¹

Het tweedelige boekje bij de serie van Eichman en Altmann *Geschiedenis des Vaderlands* werd geschreven door onderwijzer W. Swart en hij stelde blij te zijn dat er eindelijk een serie platen gemaakt was om de geschiedenislessen aanschouwelijk te maken: 'opdat soo de feiten te dieper indruk mogten maken in 't hoofd en hart onzer leerlingen'.⁵² Verder wordt het belang van vaderlandse geschiedenis benadrukt in het voorwoord dat gericht is aan schoolkinderen: 'Gij zult er uwe Voorouders te meer door leeren liefhebben en u, zoo ik hoop, opgewekt gevoelen om hunne deugden na te streven en om uit liefde tot hen en uw' geboortegrond nuttige en brave burgers te worden van ons dierbaar Vaderland'.⁵³ Dit sluit aan bij de gestelde leerdoelen in de onderwijswet, namelijk om leerlingen een nationale opvoeding te geven.

Een aantal jaar later, kwamen er in 1877 twee series uit. De eerste van Johannes Hilverdink bestond uit drie platen: *De tocht naar Chatham, Het kaas- en broodspel* en *Het vinden van het lijk van Karel de Stoute*. De tweede serie verscheen onder de naam van Johannes Ykema en werd de jaren daarna meermaals herdrukt en uitgebreid. Deze serie (*Nederlandse*) *Historieplaten voor schoolgebruik* bestond uiteindelijk uit 24 platen die gemaakt waren door verschillende illustratoren.⁵⁴ Rond 1900 kwamen nog een aantal andere historische series uit waarvan de belangrijkste de *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* van Wolters-Noordhoff was.

Kortom, aan het begin van de twintigste eeuw was de historieschilderkunst als kunstvorm niet meer populair maar de beeldende tradities vloeiden voort in de historische wandplaten. Deze invloed is sterk zichtbaar in de onderwerpen die gekozen werden om het nationale verleden in beelden te tonen, maar ook in de nauwkeurigheid waarmee historieschilders en illustratoren onderzoek deden naar de historische gebeurtenissen. Historische gebeurtenissen moesten zo

⁵¹ Burgers, *Helden aan de wand*, 71.

⁵² Swart, *Geschiedenis des Vaderlands*, Voorberigt.

⁵³ *Ibidem*, 3.

⁵⁴ *Ibidem*, 9.

getrouw mogelijk afgebeeld worden dus historieschilders en illustratoren deden uitgebreid onderzoek naar historische voorwerpen en bezochten archeologische opgravingen. Ook ontstonden er een aantal verschillen omdat de wandplaten werden aangepast aan pedagogische en didactische eisen voor het geschiedenisonderwijs. De wandplaten moesten gedetailleerd en uitgebreid genoeg zijn om een hele geschiedenisles mee te vullen waardoor elke ruimte werd benut maar alle voorwerpen en figuren ook goed zichtbaar moesten zijn. Het doel van de wandplaten was dat leerlingen geconfronteerd werden met situaties uit het verleden waardoor hoofdpersonages goed herkenbaar moesten zijn.⁵⁵

⁵⁵ Burgers, *Helden aan de wand*, 71.

2. Verzuilde ideeën over vaderlandse geschiedenis

In de loop van de twintigste eeuw werden de historische wandplaten populair en het leidende didactische middel voor het geschiedenisonderwijs. Illustratoren werden in dienst genomen van uitgeverijen die ieder jaar nieuwe en aangepaste wandplaten op de markt brachten. Door het verzuilde Nederland van de twintigste eeuw zat er een groot verschil in de manier waarop de vaderlandse geschiedenis vervolgens in de klas werd behandeld.

In de negentiende en twintigste eeuw presenteerden zowel het geschiedenisonderwijs als historische jeugdboeken verschillende visies op het verleden bepaald door de geloofsovertuiging van de auteur of onderwijzer.⁵⁶ Door de Onderwijswet van 1857 was geschiedenis niet enkel een verplicht vak geworden, maar moest onderwijs op openbare scholen ook neutraal en toegankelijk voor kinderen van alle godsdiensten zijn. Deze wet beoogde een eind te maken aan de schoolstrijd die was begonnen in de negentiende eeuw en streefde naar gelijke financiering van openbaar en bijzonder onderwijs. In artikel 23 van de wet werd voorgeschreven dat onderwijzers op openbare scholen rekening moesten houden met andersdenkenden. Dit betekende voor geschiedenislessen dat gebeurtenissen uit het verleden zowel voor protestanten als katholieken acceptabel weergegeven moesten worden.⁵⁷ Hierdoor werden geschiedenisverhalen op openbare scholen vanuit neutraal, maar overwegend protestants, perspectief verteld.

Hoewel Isings protestants was en dit ook duidelijk werd in zijn geschiedenisopvatting, verschenen bij de wandplaten ook katholieke handleidingen voor het bijzonder onderwijs. Deze handleidingen werden ook door de liberaal-protestantse uitgeverij Wolters-Noordhoff uitgebracht. In de fondscatalogus van 1932 stelt de uitgever dat de platen zowel bruikbaar voor het bijzonder als het openbaar onderwijs moesten zijn en dat de ervaring geleerd had dat ze in deze opzet geslaagd waren.⁵⁸ Ook staat in de catalogus bij de lijst met nieuwe uitgaven een sterretje voor alle wandplaten waarbij katholieke handleidingen zijn geschreven met kerkelijke goedkeuring.⁵⁹ Vanaf het begin van de twintigste eeuw brachten katholieke uitgeverijen zoals Malmberg en Zwijsen ook historische verhalen uit voor het bijzonder onderwijs.⁶⁰ Toch bleven er tot ver in de twintigste eeuw katholieke handleidingen bij de wandplaten van Isings verschijnen dat aantoont dat er vraag was

⁵⁶ Karen Ghonem-Woets, *Boeken voor de katholieke jeugd. Verzuiling en ontzuiling in de geschiedenis van Zwijsen en Malmberg* (Zutphen, 2011) 181.

⁵⁷ Francken & Van der Kloes, 'Wet van den 13 augustus 1857 op het lager onderwijs' (Nijmegen, 1858) Artikel 23.

⁵⁸ J.B. Wolters, 'Nederlandsche Schoolplaten' (Groningen, 1932).

⁵⁹ J.B. Wolters, 'Nederlandsche Schoolplaten' (Groningen, Den Haag, 1931).

⁶⁰ Ghonem-Woets, *Boeken voor de katholieke jeugd*, 105-106, 195.

vanuit het bijzonder onderwijs. Deze vraag werd beantwoord door het aanbod van Wolters-Noordhoff om zich zowel op de markt voor het openbaar als bijzonder onderwijs te richten.

Isings' visie op het verleden

Alfred Kossmann schreef in 1973 in opdracht van Isings' uitgeverij Wolters-Noordhoff het boek *J.H. Isings. Realist van de verbeelding*.⁶¹ Hierin beschrijft Kossmann Isings' leven, zijn protestantse-christelijke opvattingen en de manier waarop hij nadacht over zijn schetsen. Kossmann gebruikte hiervoor brieven van Isings aan Wolters-Noordhoff en citaten die hij optekende in gesprekken met Isings.⁶² In 2000 schreef J.A. Niemeijer een uitgebreide biografie: *J.H. Isings. Historieschilder en illustrator*.⁶³ Uit beide boeken wordt duidelijk dat Isings erg gedreven en gelovig was en dat dit ook in zijn werk naar voren kwam. Hij stelde zichzelf de opdracht dat zijn werken zowel bruikbaar voor het onderwijs als kunstwerken moesten zijn. Dit betekende dat de platen historisch betrouwbaar en tot de verbeelding moesten spreken maar tegelijkertijd was de vormgeving en het kleurgebruik minstens zo belangrijk.⁶⁴

Isings heeft zijn hele leven in opdracht van Wolters Noordhoff gewerkt en was om deze reden nooit een vrije kunstenaar, zijn werken stonden altijd ten dienste van de uitgever en het onderwijs. Daarnaast werden al zijn werken gereproduceerd voor het onderwijs dat de kwaliteit en kleurintensiteit van de oorspronkelijk werken niet ten goede kwam. Isings' voorbeeld was de eerdergenoemde historieschilder Rochussen. Isings wilde ook historische gebeurtenissen van betekenis uitbeelden en bewonderde Rochussens werkwijze en illustraties waardoor hij de schilderijen als voorbeeld heeft gebruikt. Isings deed uitvoerig onderzoek bij archeologische opgravingen, in kastelen, dorpen, steden, musea en liet familie voor hem poseren om te kijken hoe bijvoorbeeld licht op historische kledingstukken viel. Zo was Isings maanden bezig met vooronderzoek, de figuren arrangeren en een wandplaat illustreren.⁶⁵ Dit komt overeen met de werkwijze van historieschilders waarbij nauwkeurigheid en historische betrouwbaarheid belangrijk waren. Dit wordt ook in de fondscatalogus van Wolters-Noordhoff genoemd: 'het was dikwijls heel moeilijk (...) de gegevens te verzamelen, noodig voor de details der platen: kostuums, wapenen,

⁶¹ Alfred Kossmann, *J.H. Isings. Realist van de verbeelding* (Wolters-Noordhoff Groningen, 1973).

⁶² De correspondentie tussen Isings en Wolters-Noordhoff wordt in meerdere boeken aangehaald maar is voor dit onderzoek in verband met de tijd en beschikbaarheid van de brieven niet gebruikt. Er wordt enkel verwezen naar secundaire literatuur die zich beroepen op de briefwisseling.

⁶³ Jan A. Niemeijer, *J.H. Isings. Historieschilder en illustrator* (Kok, 2000).

⁶⁴ Kossmann, *J.H. Isings*, 35.

⁶⁵ Ibidem, 17, 23, 33.

meubelen, krijgstuig enz., niettemin slaagde men [de illustratoren] daarin en zoo kwamen de levendig gekleurde platen tot stand, die volgens de beste bronnen bewerkt, historisch betrouwbaar zijn'.⁶⁶

In de reeks *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* werd Isings betrokken bij de handleidingen omdat hij verantwoordelijk was voor de beschrijving van de plaat. Daarin legde hij nauwkeurig verantwoording af over de keuzes en arrangementen op de wandplaat. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de beschrijving van de wandplaat *Romeinse legerplaat aan de Rijnmond*. Hoewel Isings gebruik heeft gemaakt van de archeologische opgravingen bij Valkenburg in 1941, blijkt dat er een andere tempel model heeft gestaan. In de handleiding staat beschreven dat Isings 'met enige wijziging in de afmetingen [koos voor] de gallo-Romeinse tempel, die in 1947 te Elst in de Betuwe werd opgegraven', terwijl prof. van Giffen, verantwoordelijk voor de opgravingen in Valkenburg, aangaf dat de tempel bij Valkenburg kleiner en eenvoudiger was geweest.⁶⁷ In de beschrijving verantwoordt Isings alle elementen op de wandplaat: de houten tafel is gebaseerd op stenen toontafels die bij Tripoli zijn opgegraven maar waarvan het Isings 'niet te gewaagd [leek] om in dit tafereel zulk een toonbank van hout aan te brengen'.⁶⁸ Ook de bronzen kannen en kruiken, de kleding van de vrouwen en de mijlpaal - om een aantal elementen te noemen - worden verantwoord aan de hand van historische opgravingen. Hieruit blijkt dat Isings een verleden construeert door gebruik te maken van verschillende elementen die wel passen binnen het geheel maar niet daadwerkelijk toegeschreven kunnen worden aan datgene wat wordt afgebeeld.

Isings' illustraties staan dus in de negentiende eeuwse beeldende traditie van de historieschilderkunst maar dienden daarnaast een educatief doel. Isings' persoonlijke protestantse overtuiging komt naar voren in de onderwerpskeuze en weergave van het verleden. De zwaartepunten die in de serie liggen zijn met name onderwerpen uit de Opstand en de zestiende en zeventiende eeuw waarin verwezen wordt naar de protestantse Reformatie, de opstand tegen de katholieke Spaanse onderdrukkers en de rijkdom die de Republiek daarna als protestantse natie verwierf. Daarnaast moest Isings rekening houden met de geldende pedagogische eisen in het onderwijs. Wolters noemt in de fondscatalogi dat na de Eerste Wereldoorlog in het lagere onderwijs meer tijd werd besteed aan beschavingsgeschiedenis in plaats van politiek-militaire geschiedenis waardoor er behoefte was aan landschapstaferelen en stadsgezichten.⁶⁹ Dit werd duidelijk in de

⁶⁶ J.B. Wolters, 'Nederlandsche Schoolplaten' (Groningen, 1932).

⁶⁷ Moerman, 'Romeinse legerplaats aan de Rijnmond' uit W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1950) 22.

⁶⁸ Ibidem, 24.

⁶⁹ J.B. Wolters, 'Nederlandsche Schoolplaten' (Groningen, Den Haag, 1931).

keuzes van Isings om taferelen te schilderen zoals een stad in de middeleeuwen, een dorp in Brabant maar ook een middag met de Muiderkring.

Er is weinig secundaire literatuur beschikbaar over de receptie van Isings' werk. Daarnaast zijn er weinig krantenartikelen te vinden die gaan over het gebruik of de ontvangst van de schoolplaten. Aan de hand van krantenberichten bij Isings' overlijden in 1977 kan wel het een en ander worden gezegd over zijn bekendheid en belang voor het onderwijs. Zo stelde het *Nederlands dagblad*: 'Isings heeft onder meer veel bekendheid verworven door zijn beroemde schoolplaten'.⁷⁰ In een uitgebreid artikel in hetzelfde gereformeerd gezinsblad, schreef W. Meyer 'Isings heeft eraan meegewerkt, dat zovele duizenden kinderen gevormd werden en onderwezen. (...) Mannen die hun tijd markeren en er reliëf aan geven. Zo een man was Isings. Hij vertegenwoordigde een tijdperk'.⁷¹ Deze lofzang had niet enkel betrekking op Isings als illustrator van de historische wandplaten maar met name ook op zijn zestig Bijbelse platen die in 1977 werden uitgegeven. Ook het *NRC Handelsblad* en het *Nieuwsblad van het Noorden* herdachten Isings, 'de door zijn vele schoolwandplaten beroemd geworden schilder-tekenaar'.⁷² Na een kort overzicht dat Isings door Jetses in contact kwam met Wolters-Noordhoff en meer dan veertig wandplaten schilderde waarmee generaties leerlingen in aanraking kwamen, stelde de auteur: 'De laatste jaren staat het werk van Jetses en Isings weer sterk in de belangstelling. Met de hang naar nostalgie verschenen de platen van Isings als posters en prentbriefkaarten en verschenen ze in boekvorm'.⁷³

De belangstelling voor Isings in de jaren zeventig werd ook duidelijk door een documentaire over zijn leven, die in 1976 uitkwam, gemaakt door Jan Muller en Jan Niemeijer die in 2000 een biografie van Isings uitbracht.⁷⁴ Daarnaast verscheen de vijfdelige serie *Gulden Sporen* (1975) waarin alle wandplaten van Isings gebundeld en voorzien van een beschrijving waren. Tegelijkertijd kwamen er posters en puzzels van de wandplaten op de markt.⁷⁵ Tien jaar later verscheen de

⁷⁰ P. Jongeling (hoofdred.), 'J.H. Isings overleden', *Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad*, Amersfoort, 20-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010627236:mpeg21:a0010>.

⁷¹ W. Meyer, 'In memoriam Johan Herman Isings 31 juli 1884-19 augustus 1977', *Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad*, Amersfoort, 27-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010627242:mpeg21:a0078>.

⁷² Kunstredactie, 'Schilder J.H. Isings overleden', *NRC Handelsblad*, Rotterdam, 22-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000026066:mpeg21:a0043>. Redactie, 'Schilder Isings overleden', *Nieuwsblad van het Noorden*, Groningen, 20-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017936:mpeg21:a0021>.

⁷³ Redactie, 'Schilder Isings overleden', *Nieuwsblad van het Noorden*, Groningen, 20-08-1977.

⁷⁴ Redactie, 'Isings vertelt over Isings', *Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland*, Leeuwarden, 15-01-1976. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010620113:mpeg21:a0109>. Redactie, 'De schoolplaten van J. H. Isings', *Nieuwsblad van het Noorden*, Groningen, 15-01-1976. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017446:mpeg21:a0172>.

⁷⁵ Ben Maandag, 'Waarom Isings "Hagepreek" in het turfhoek stond', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*, Rotterdam, 31-12-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010959731:mpeg21:a0364>.

catalogus *De geschiedenis gekleurd*, die uitkwam bij de gelijknamige tentoonstelling in 1982.⁷⁶ Rik Vos stelt daarin dat het belang van Isings' werk niet zozeer in de kunstwaarde zit maar in de grote hoeveelheden reproducties en oplagen waarin zijn wandplaten in het onderwijs gebruikt zijn en kinderen hebben voorzien van een protestants-christelijke visie op het verleden.⁷⁷

Het is lastig om te stellen in hoeverre de wandplaten van Isings het geschiedenisbeeld van leerlingen hebben bepaald. Wel kan er aan de hand van een aantal persoonlijke herinneringen gezegd worden dat voor sommige leerlingen zijn wandplaten een grote rol hebben gespeeld. In *Het vrije volk* werd een uitgebreid artikel geschreven waarin Ben Maandag stelt dat hij Isings nooit heeft ontmoet maar vaak is tegengekomen aan de muren van zijn vroegere klaslokaal. In een herinnering aan de wandplaat *Krijgsraad vóór de Vierdaagse Zeeslag in 1666* schreef hij: 'prachtig opgetuigde schepen met wel veertien keer de Nederlandse driekleur, wimpels niet meegerekend. Bij het kijken naar die plaat welde een gevoel op van 'de baas te zijn op de zeeën, wie doet ons wat. Dat werd -achteraf gezien - ons wel duidelijk, op de openbare lagere school ingestampt: Hollands vlag, je bent mijn glorie en O, schitterende kleuren van Nederlands vlag. We vereerden Piet Heijn en Michiel de Ruijter. Krijgsraad? Dat was om de vijand te verslaan. Prima werk van Isings! Zo dachten we.'⁷⁸ Maandag laat hier zien dat Isings' wandplaten een blijvende indruk hebben gemaakt en de geschiedenislessen in het teken van de nationale opvoeding stonden. Tegelijkertijd wordt het ook duidelijk dat in de jaren zeventig er niet meer op dezelfde manier werd gedacht over de vaderlandse geschiedenis. Paul Bollen denkt in een artikel in het *Nieuwsblad van het Noorden* terug aan zijn schooltijd waar hij voor het eerst van de Noormannen hoorde en 'de meester met zijn stok naar een van de vergeelde platen aan de muur [wees] die er al veel schoolgeneraties moesten hebben gehangen'.⁷⁹

Kortom, in de twintigste eeuw werden op de meeste lagere scholen de historische wandplaten van Isings gebruikt. In het openbaar onderwijs werd een neutraal, protestants, verhaal verteld bij de plaat en op bijzondere scholen verschenen er speciale handleidingen geschreven door een katholieke docent. In het volgende hoofdstuk worden de handleidingen van vier wandplaten geanalyseerd om te kijken hoe deze een bijdragen beoogden te leveren aan het creëren van een nationale identiteit van leerlingen.

⁷⁶ D.P. Snoep e.a., *De geschiedenis gekleurd. Historie – schoolplaten – J.H. Isings* (Utrecht, Assen, 1982).

⁷⁷ Rik Vos, 'J.H. Isings en de Schoolplaten voor Vaderlandse geschiedenis' in Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, 47.

⁷⁸ Maandag, 'Waarom Isings "Hagepreek" in het turfhoek stond', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad*, Rotterdam, 31-12-1977.

⁷⁹ Paul Bollen, 'Kunst dagweek HERMAN ISINGS de man 'achter' de schoolwandplaten', *Nieuwsblad van het Noorden*, Groningen, 26-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017941:mpeg21:a0391>.

3. Creëren van een nationale identiteit

In de reeks *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* zaten 44 historische platen van Isings. Het zwaartepunt in de serie ligt tussen de zestiende en de zeventiende eeuw waarin gebeurtenissen uit de Opstand, de Reformatie en de Tachtigjarige Oorlog werden afgebeeld. Daarnaast zijn er veel onderwerpen uit de middeleeuwen zoals de kruisvaarten, verspreiding van het Christendom, het hof van Karel de Grote en riddertoernooien. Taferelen uit de achttiende en negentiende eeuw gaan met name over het stadsleven en culturele verrijking door de elite in bijvoorbeeld de Muiderkring. Naast de zwaartepunten in historische perioden, verwijzen de meeste onderwerpen naar politieke en militaire gebeurtenissen. Ook zijn er een aantal religieuze wandplaten maar die richten zich of op de verspreiding van het Christendom of op de protestantse Reformatie. Er is amper iets van het katholicisme in de wandplaten terug te vinden. Grote afwezigheid op de wandplaten zijn vrouwen, met uitzondering van de wandplaat *Jacoba van Beieren voor Gorinchem*, en niet-Europese onderwerpen, met uitzondering van *Columbus neemt Guanahani in bezit* en *Op de reede van Bantam*.

Om antwoord te krijgen op de vraag hoe de wandplaten bijdroegen aan de nationale identiteit van leerlingen, is er voor gekozen om een aantal onderwerpen te behandelen die aansluiten bij de zwaartepunten in de serie. Ten eerste wordt er gekeken naar de oorsprong van de natie Nederland die gezocht werd bij de Bataven, vervolgens de middeleeuwen als Gouden Eeuw voor de katholieken maar ook vanwege de hernieuwde belangstelling in de middeleeuwen door de Romantiek, daarna de zeventiende eeuw waarin de Republiek een grote politieke, economische en culturele welvaart kende en ten slotte de koloniale macht van Nederland in Nederlands-Indië. De wandplaten worden chronologisch in tijd besproken en niet op jaar van uitgave.

De Bataafse mythe

Het verhaal van de Bataafse opstand staat beschreven in de boeken *Historiën* van Tacitus. In 69 n. Chr. leidde de Bataaf Civilis een opstand tegen de Romeinen om de vrijheid van de Bataven terug te winnen. Toen de Bataven verloren, gingen ze onderhandelen met de Romeinen dat ze in de eeuwen daarna op goede voet met elkaar bleven doen.⁸⁰ In de vijfde eeuw raakte de geschiedenis van de Bataven in de vergetelheid om in de vijftiende eeuw herontdekt te worden door een aantal

⁸⁰ Grever, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 41.

humanisten. De beschrijving van Tacitus over de Bataven als dapperste van alle Germaanse stammen werd ook gelezen in de Nederlanden. In de vijftiende en zestiende eeuw werd Holland geïdentificeerd als het land van de Bataven en ging hierdoor behoren tot de Romeinse geschiedenis dat voor de humanisten de beste beschaving was, aldus Van der Woud.⁸¹ Tijdens de Tachtigjarige Oorlog werd de opstand van de Bataven tegen de Romeinen gebruikt als legitimerend voorbeeld voor de Nederlandse strijd tegen het Spaanse gezag.⁸² Schrijvers en wetenschappers herkenden de Bataven als de voorouders van het Nederlandse volk waardoor de Bataafse mythe ontstond. Deze mythe behelst alle verhalen waarin de moedige, onverslaanbare, vrijheidsliebende Bataven als voorouders van het Nederlandse volk worden gezien.⁸³ Het idee dat de Bataven de voorouders zijn van het volk Nederlanders kan dus gezien worden als een uitgevonden traditie.

In de zeventiende en achttiende eeuw kreeg de Bataafse mythe een belangrijke plaats in het Nederlandse collectieve geheugen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de in 1619 gestichte VOC-nederzetting Batavia en het uitroepen van de Bataafse Republiek in 1795.⁸⁴ Onderwerpen uit de Bataafse opstand werden aan het begin van de zeventiende eeuw veelvuldig afgebeeld op schilderijen om parallellen te trekken met de vrijheidsstrijd tegen de Spaanse onderdrukking. In 1613 schilderde Otto van Veen in opdracht van de Staten-Generaal twaalf schilderijen over de Bataafse Opstand en ook Rembrandt kreeg in 1661 de opdracht van de stad Amsterdam om een schilderij te maken om de opstand tegen het Spaanse gezag te herinneren.⁸⁵ Ook in de historische wandplaten van Eichman en Altmann uit 1855 nemen de Bataven een belangrijke plaats in. In de handleiding begint de geschiedenis met een plaat waarop de Bataven aankomen in Nederland. Op de plaat 'Aankomst der Batavieren in Nederland' is een gezin te zien dat hun boot aanlegt en aan land gaat. 'Vader, moeder, zoon en dochter maken het gezin uit (...) Allen zien er weltevreden uit, nu hun het schoone oord tegenlacht, dat zij als nieuwe woonplaats zullen betrekken'.⁸⁶ Vervolgens wordt beschreven hoe de Bataven leefden en hoe de komst van de Romeinen in eerste instantie een verbond opleverde maar later leidde tot de Bataafse Opstand. De vredesonderhandelingen tussen Claudius Civilis en Cerealis zijn ook afgebeeld op een wandplaat in de reeks van Eichman en

⁸¹ Auke van der Woud, *De Bataafse hut. Denken over het oudste Nederland (1750-1850)*, Uitgeverij Contact, Amsterdam / Antwerpen 1998 (herziene druk) Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/woud018bata01_01/woud018bata01_01.pdf (2007) 12.

⁸² Louis Swinkels, 'Inleiding. Verhalen van een verdwenen volk', blz. 8-18 in L.J.F. Swinkels (red.) *De Bataven. Verhalen van een verdwenen volk* (Amsterdam, 2004).

⁸³ Marita Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Amsterdam, Nijmegen 2013) 67., Grever, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 41., Woud, van der, *De Bataafse hut*, 14, 28.

⁸⁴ Grever, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 41.

⁸⁵ Woud, van der, *De Bataafse hut*, 13., Rijksmuseum, 'De Bataven verslaan de Romeinen bij de Rijn, Otto van Veen, 1600 - 1613' Titel schilderij: De Bataven verslaan de Romeinen bij de Rijn door Otto van Veen. Geraadpleegd via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-424>.

⁸⁶ Swart, *Geschiedenis des Vaderlands*, 4.

Altmann. Ook dit onderwerp komt terug in historieschilderijen zoals in *De Vredesonderhandelingen* van Ferdinand Bol (1658-1662).⁸⁷

In de tweede helft van de negentiende eeuw nam de belangstelling voor de Bataafse Opstand af en werden er helden uit de Opstand en Gouden Eeuw als voorbeeld voor de Republiek gekozen.⁸⁸ Dit valt ook op zodra de platen van Eichman en Altmann met de serie van Isings worden vergeleken. In de serie van Eichman en Altmann begint de geschiedenis met de aankomst van de Bataven in Nederland in de eerste eeuw v. Chr., vervolgens is er een plaat opgenomen van de Romeinse legerleider Apronius die door de Friezen werd verslagen in 28 v. Chr. en ten slotte is er de plaat van de vredesonderhandelingen tussen Civilis en Cerealis. Dit komt overeen met de volgorde die Jacob de Vos in zijn galerij aanhield. In de serie van Isings begint de geschiedenis met de hunebedbouwers die 3000 jaar v. Chr. in Drenthe woonden. De tweede plaat is van een Romeinse legerplaats aan de Rijnmond waar wel een Bataaf wordt afgebeeld en ook de verbinding wordt gelegd met de Bataven als voorouders van het Nederlandse volk maar niet een thema uit de Bataafse opstand wordt gekozen.

De wandplaat *Romeinse legerplaats aan de Rijnmond* (ca. 1950) werd gemaakt ter vervanging van de bestaande plaat *De Romeinen in ons land* gemaakt door Jan Hoyneck van Papendrecht in 1915.⁸⁹ De keuze voor deze nieuwe afbeelding werd gemaakt door de belangstelling die de opgravingen in Valkenburg, Zuid Holland, kregen in 1941. De opgravingen in Valkenburg stonden model voor de wandplaat van Isings. In 1914 was een begin gemaakt met het onderzoek naar de Romeinse nederzetting. Toen in 1940 het dorp verwoest werd door een Duitse inval, raakte de opgravingen in een stroomversnelling om een wederopbouw voor te zijn. Vanaf 1941 werden er diverse keren grote opgravingen gedaan waardoor veel nieuwe kennis over de nederzetting werd vergaard die Isings gebruikte in zijn wandplaat. Aangezien de eis van historische betrouwbaarheid in hoog aanzien stond, is het mogelijk dat door de nieuwe informatie over de nederzetting het nodig bleek om de oude plaat te vervangen. Een verschil tussen Isings' wandplaat en die van Hoyneck van Papendrecht is dat op de Isings plaat de focus op de Romein en de Germaan ligt terwijl de oude plaat een overzicht gaf van een Romeinse nederzetting zonder dat er duidelijke individuen werden afgebeeld. Er werd niet verwezen naar Germanen terwijl in Isings' plaat de Germaan meteen opvalt. In de handleiding bij Isings' plaat staat: 'Hij is geen gepreste, geen onder het juk gebrachte milicien

⁸⁷ Dordrechts Museum, bruikleen Rijksmuseum Amsterdam 2014, 'De Vredesonderhandelingen door Ferdinand Bol' Geraadpleegd via <https://www.dordrechtmuseum.nl/objecten/de-vredesonderhandelingen/>.

⁸⁸ Greven & Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 42.

⁸⁹ J. Moerman, 'Romeinse legerplaats aan de Rijnmond (Valkenburg) uit J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1950)., Zie bijlage II voor een afbeelding van de wandplaat (pagina 39).

[dienstplichtige], doch een zelfbewuste, in zijn element levende, strijdlustige Germaan'.⁹⁰ Naast de positieve eigenschappen die worden toegekend aan de Germanen, wordt verwezen naar de oorsprong van het Nederlandse volk. Het educatieve verhaal gaat over de tienjarige Romein Marcus Tullius die met zijn moeder en zus naar zijn vader in Neder-Germanië gaat. Marcus' vader is daar bouwmeester. Marcus vertelt zijn Romeinse vrienden dat hij naar het 'land der Bataven gaat' waarop zijn vrienden jaloers zijn: 'hij zou gaan wonen in het land, waar die grote, sterke mannen woonden met goud-gele haren, die zulke helden in de oorlog waren, en zij zouden in Rome moeten blijven'.⁹¹ In het verhaal wordt steeds verwezen naar de moedige, dappere en trouwe eigenschappen van de Germanen.

Zoals duidelijk werd uit de wandplaten van Eichman en Altmann en de historieschilderkunst begon de negentiende eeuwse vaderlandse geschiedenis met de aankomst van de Bataven. Vervolgens werd er een lijn getrokken van de Bataven als eerste bewoners van het Nederlandse gebied waardoor ze als voorouders van het Nederlandse volk werden gezien. In de twintigste eeuw werd de Bataafse Opstand minder populair en kwam het zwaartepunt juist veel meer op de Gouden Eeuw te liggen. De serie van Isings laat deze verschuiving zien omdat er geen onderwerpen meer uit de Bataafse Opstand worden behandeld maar de Bataaf onderdeel is van de Romeinse legerplaats. Hoewel de eerste wandplaat over de Romeinen slechts een overzicht bood van de nederzetting, nemen op de wandplaat van Isings de Romein en Bataaf een duidelijke plek in. Er wordt dus weer een directe link gelegd tussen de Bataven als voorouders van het Nederlandse volk. Dit roept de vraag op waarom Isings deze keuze maakte. De wandplaat verscheen in 1950, zou het kunnen dat Isings gebruik maakt van een verwijzing naar de Bataafse Opstand om een parallel te trekken met de onderdrukking van de Duitse bezetter tijdens de Tweede Wereldoorlog?

De Gouden Eeuw van de Middeleeuwen

'De geschiedenis der kloosters in de middeleeuwen, welke voor een goed deel tevens de geschiedenis der beschaving is, wordt op onze scholen zeer terecht niet met stilzwijgendheid voorbijgegaan. (...) De heer J.H. Isings Jz. kreeg van ons [J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman i.o.v. Wolters-Noordhoff] de opdracht in zijn aquarel vooral uit te drukken, hoe in die donkere tijden van ruwe kracht en grof geweld, van onwetendheid en bijgeloof, van oorlog en plundering het stille klooster, de bewaarplaats is geweest van de grootste schatten der menschenlijke samenleving: godsvrucht, wetenschap en kunst.'⁹²

⁹⁰ Moerman, 'Romeinse legerplaats aan de Rijnmond', 28.

⁹¹ Ibidem, 32.

⁹² J.W. de Jongh, 'In een middeleeuws klooster' uit J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1911) 3., Zie bijlage III voor een afbeelding van de wandplaat (pagina 40).

Met deze zinnen begint de handleiding bij de wandplaat ‘In een middeleeuws klooster’ uit 1911, geschreven door de Jongh en Moerman. Bij dezelfde wandplaat verscheen ook een handleiding voor het katholieke onderwijs geschreven door J.H. Werkman waar de inleiding begint met: ‘Een Middeleeuwsch klooster! Dan denken we aan landarbeid, studie, turfsteken, onderwijs, ja wat niet al.’ Vervolgens stelt hij:

‘dat het éénmaal zoo barbaarsch en woest werelddeel, dat Europa heet, goeddeels door al die monniken en nonnen van zóó verscheiden kruinen en kappen tot die bloeiende kultuur is omgeploegd, die in de Middeleeuwen ongetwijfeld een hoogtepunt bereikte, maar die nog niet ten einde is en waarvan elke moderne kultuurkring, of hij wil of niet, meer profiteert dan hij weet’.⁹³

Waar de Jongh en Moerman het klooster zien als bewaarplaats van kunst, geschriften en geloof, noemt Werkman ook het belang van economie, onderwijs en met name aan het katholieke geloof als grondlegger van de moderne samenleving. De wandplaat *In een Middeleeuws klooster* is maar liefst drie keer overgeschilderd: in 1911, 1929 en 1972.⁹⁴ De opvallendste stilistische veranderingen zijn de afwezigheid van een kruis aan de muur en een groot Mariabeeld met Jezus op de wandplaat uit 1911. Op de wandplaten uit 1929 en 1972 zijn deze wel bijgevoegd. In de catalogus van Wolters-Noordhoff uit 1932 stelt de uitgeverij dat deze plaat geheel is overgeschilderd omdat er nieuwe gegevens beschikbaar waren.⁹⁵ Voor deze analyse wordt er vooral gekeken naar de eerste wandplaat (1911) en de bijbehorende handleidingen voor het openbaar en katholiek onderwijs.

Beide handleidingen maken gebruik van de beschrijving van de plaat die in samenwerking met Isings is gemaakt. Dit is een beschrijving van de kloosterboekerij en schrijfzaal die afgebeeld staan op de plaat. Hoewel het geschiedenisonderwijs voor het openbare onderwijs neutraal moest zijn voor andersdenkenden, vallen er verschillen tussen de ‘neutrale’ en katholieke interpretatie op. Bij het beschrijven van de wandplaat, benoemt Werkman de afwezigheid van het Christusbeeld ‘dat in geen enkele boekerij zal ontbroken hebben, is op deze plaat niet te zien’. Maar stelt hij: ‘Waarschijnlijk hangt het onder een kraagsteen tusschen twee vensters of boven den ingang van de librije’.⁹⁶ Dit laat zien dat voor Werkman de boekerij niet juist is omdat er een Christusbeeld mist, in latere versies van de wandplaat is er wel een Mariabeeld met kind opgenomen.

⁹³ J.H. Werkman, ‘In een Middeleeuws klooster’ uit *Schoolplaten voor de Vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1927) 4. Deze handleiding is uitgebracht met imprimatur van dr. J. de Jong in 1927. Dit zou betekenen dat de katholieke handleiding bij de wandplaat uit 1911 pas in 1927 uitkwam, twee jaar voordat er een nieuwe druk van de wandplaat op de markt zou komen.

⁹⁴ Snoep, *De geschiedenis gekleurd*, 77-78.

⁹⁵ Wolters, ‘Nederlandsche Schoolplaten’ (Groningen, 1932).

⁹⁶ Werkman, ‘In een middeleeuws klooster’, 13.

Isings heeft voor deze wandplaat aan een Romaans kloostergebouw en de Karthuizer monniken gedacht. Aangezien er in Nederland geen overblijfselen zijn van Romaanse kloostergebouwen, heeft Isings zich laten inspireren door Belgische, Duitse en Franse kloosters. Dit roept de vraag op waarom Isings niet voor een Gotische kerk koos, die in Nederland wel aanwezig zijn. Dit zal ermee samenhangen dat voor katholieken de Gotiek als middeleeuws hoogtepunt wordt gezien en de protestants-christelijke Isings liever een Romaanse kerk koos omdat dit beter in het beeld van het verleden past. Dit geldt ook voor de kloosterorde: 'Karthuizer monniken in hun wit ordgewaad, levende meer dan anderen in de strengste afzondering (...) [Zij] stemmen ons tot eerbied voor hun studielust, hun vlijt en geduld en niet minder voor hun kunstzin'.⁹⁷ Ook deze keuze is vanuit protestants-christelijke visie te begrijpen aangezien de protestantse Reformatie zich onder andere af wilde zetten tegen de pracht en praal van de Rooms-Katholieke kerk. Hierdoor wordt er gekozen voor een afgezonderde kloosterorde waarbij soberheid en vlijt centraal staat.

Maar welk verhaal beoogden de handleidingen bij de wandplaat te vertellen over het nationale verleden? Voor het openbare onderwijs werd de waarde van de monniken in het klooster in de enorme oplage handschriften gelegd. Het verhaal voor de leerlingen gaat over de broeders Martinus en Zweder die behoorden tot de Utrechtsche Karthuizers en waarvan nog zes boeken beschikbaar waren. Op de schrijftafel op de wandplaat ligt een veertiende eeuwse handschrift dat behoorde tot de kapittelboekery van St. Marie in Utrecht en daarnaast ligt een vel perkament dat getekend is naar een vijftiende eeuwse getijdenboek en ook de verschillende boekbanden en losse vellen papier komen uit de vijftiende eeuw. Bij de levering van de wandplaat werd een reproductie uit het Pontificale van St. Marie in Utrecht meegestuurd omdat deze 'algemeen geacht het mooiste Noord-Nederlandsche handschrift [is]'. Deze reproductie werd bijgeleverd zodat de onderwijzer het manuscript aan de kinderen kon laten zien. Dit is een duidelijk voorbeeld van de manier waarop geschiedenis aanschouwelijk werd gemaakt: door primair bronnenmateriaal te laten zien en rond te laten gaan in de klas. Het doel was dat leerlingen 'iets gevoelen van onzen diepen eerbied voor den kunstzin van den monnik'.⁹⁸ Het vertalen van de tekst zodat leerlingen het konden begrijpen was hierbij niet van belang. Kortom, het belang van het middeleeuws klooster is dat leerlingen bekend raken met de ijverige, vrome monniken die enorm veel geschriften hebben geproduceerd en niet met de betekenis van de manuscripten.

⁹⁷ Jongh, de., 'In een middeleeuws klooster' 3.

⁹⁸ Ibidem, 20-21.

Voor leerlingen van katholieke scholen ligt de waarde van het kloosterleven in twee zaken: het gebed en de naastenliefde.⁹⁹ Dit is dus wezenlijk anders dan bij de handleiding voor het openbaar onderwijs. In het verhaal staat de abdij van Egmond voor de apostel van Kennemerland centraal. Eerst wordt er beschreven hoe de daar wonende Benedictijner-nonnen moesten vluchten voor de rooftochten van de vikingen en later voor de ‘stormen der 16e eeuw (...) [met] hunne roof- en plunderzieke handen’. Vervolgens richt de auteur zich tot de leerlingen en stelt dat ze terug in de tijd gaan naar de abdij van Egmond in 1240 om meer te weten te komen over het leven in een klooster. Het verschil met de eerdergenoemde handleiding is dat het leven in een zelfvoorzienende abdij centraal staat: er is een brouwerij, bibliotheek, een hospitaal, een werkhuis voor ambachtslieden en een smederij waar uit ‘het ruwe ijzer reeds zulke fraaie voorwerpen vervaardigd [worden]’.¹⁰⁰ Kortom, dit sluit aan bij de middeleeuwen als Gouden Eeuw voor de katholieken. Leerlingen worden meegenomen naar deze tijd om zich bewust te worden van de culturele en religieuze rijkdom van het katholicisme in de middeleeuwen.

De Gouden Eeuw van de Republiek

Aan het einde van de negentiende eeuw dienden onderwerpen uit de zestiende en zeventiende eeuw zoals de Opstand, Republiek en de Gouden Eeuw als voorbeeld voor de natie Nederland.¹⁰¹ Deze discours werd in de twintigste eeuw doorgezet. De economische welvaart van de Republiek werd verbeeld in de macht van de VOC en de bloeiende handel in Amsterdam. Ook het politieke systeem van de Republiek werd weergegeven in platen over stadhouders en raadpensionarissen. De culturele bloei kwam terug in de aandacht voor belangrijke schilders zoals Rembrandt en Vermeer. Van het centrum van de Republiek, de Dam in Amsterdam, werden twee wandplaten gemaakt: *Op den Dam, omstreeks 1665* (uitgebracht in 1913) en *De Dam te Amsterdam, 1666* (uit 1950-1953). In 1927 werden in opdracht van uitgeverij Wolters-Noordhoff nogmaals twee handleidingen bij de wandplaat uitgebracht: een door Wagenvoort voor het openbaar onderwijs en een door Werkman voor het katholieke onderwijs.¹⁰² Voor Wagenvoort komen in Amsterdam alle elementen bijeen: ‘Wat de Republiek (...) op het gebied van Staatskunde en van handel, van kunst en nijverheid

⁹⁹ Werkman, ‘In een middeleeuws klooster’ 7.

¹⁰⁰ Ibidem, 19, 22.

¹⁰¹ Grever, *Controverses rond de canon*, 24.

¹⁰² H. Wagenvoort, ‘Op den Dam. Omstreeks 1665.’ *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Groningen 1927)., J.H. Werkman, ‘Op den Dam. Omstreeks 1665.’ *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Groningen, 1927). Zie bijlage IV voor een afbeelding van de wandplaat (pagina 41).

vermocht, heeft zij in Amsterdam, de grootste en rijkste harer steden, het duidelijkst getoond'.¹⁰³ In de inleiding wordt een beschrijving gegeven van de politieke en economische welvaart van de Republiek aan het einde van de Tachtigjarige Oorlog: 'Hollands driekleur wapperde op alle zeeën, langs alle stranden'. Vervolgens benadrukt Wagenvoort het stadhuis, de statige herenhuizen van 'Oudhollandsche bouwkunst' en bekende schilders.¹⁰⁴ Het bijgevoegde verhaal gaat over Kees Mossel, een oude mosselverkoper die veel kan vertellen over de geschiedenis van Amsterdam. Het verhaal begint beeldend en er wordt direct een vraag gesteld aan de kinderen, namelijk wie Kees Mossel was. Om antwoord te geven wordt er gewezen op de wandplaat: 'Kijk maar (...) en je ziet hem voor je, of hij naar je toe komt lopen'. De auteur brengt in gedachten een bezoek aan Kees Mossel om te luisteren naar diens verhalen over vroeger. Kees kan veel vertellen over de gebeurtenissen op de Dam: 'en dat is toch maar onze geschiedenis, want de Dam is 't hartje van de stad.' Kees' herinneringen hangen samen de ontwikkelingen van de Republiek aan het begin van de zeventiende eeuw, de koophandel is erg belangrijk en Kees werkt in de zeevaart voordat hij naar Indië gaat om bij terugkomst te werken bij de Waag. Ten slotte beantwoordt hij de vraag waarom hij elke dag naar De Dam gaat: 'er is aan alle hoeken der wereld geen stad te vinden, die 't bij ons Amsterdam halen kan. En dat voel je nergens zoo goed als op de Dam.'¹⁰⁵

In dit verhaal schemert vaderlandse trots door. Amsterdam als kern van de Republiek groeit, breidt zich steeds verder uit en wordt steeds welvarender. De belangrijkste elementen zijn de politiek, gesymboliseerd in het stadhuis en de koophandel gesymboliseerd in de Waag. Het stadhuis, waarvan de bouw was begonnen in 1648 na de vrede van Münster, was in 1665 gereed en is op de wandplaat aan de linkerkant te zien.

Waar Wagenvoort meteen de nadruk legt op de handel en politiek, verwijst Werkman naar religie: 'bij het groeien van handel en kapitaal [heeft Amsterdam] toch verloren (...) het geloof harer vaders'. Hierbij verwijst Werkman naar de torens van de Oude en Nieuwe Kerk en het Roomsche hart dat bloedt omdat 'Koning Christus is moeten wijken vanuit het Heiligdom der Heilige Stede naar de verborgen "vergaderplaatsen" der trouwgebleven Katholieken'.¹⁰⁶ In deze verwijzing naar de Stille Omgang, een processie voor het Amsterdamse mirakel met de hostie, wordt de basis gelegd voor de eer en roem van de stad in de zeventiende eeuw. Ook door dit sacramentsmirakel is het begrijpelijk volgens Werkman dat 'zij in [de] dagen van Calvinistische zoogenaamde Hervorming trouw bleef aan God en Koning en slechts gewelddadige wegvoering

¹⁰³ Wagenvoort, 'Op den Dam. Omstreeks 1665.' 1.

¹⁰⁴ Ibidem, 1, 3.

¹⁰⁵ Ibidem, 18, 20, 27.

¹⁰⁶ Ibidem, 1-2., Werkman, 'Op den Dam' 3-4.

(...) het begin kon wezen van den onevenwichtigen tijd'.¹⁰⁷ Hierbij wordt verwezen naar de Alteratie van Amsterdam op 26 mei 1578 waarbij het katholieke stadsbestuur werd afgezet en vervangen door een calvinistisch bestuur tijdens de Opstand. In de handleiding wordt uitvoerig stil gestaan bij de gewelddadige poging van de Watergeuzen om het katholieke Amsterdam calvinistisch te maken, en de negatieve effecten daarvan op de handel naar de Sont. In de katholieke handleiding wordt de basis van de groei in de zeventiende eeuw gelegd in de tijd dat Amsterdam nog katholiek was terwijl Wagenvoort het begin van de economische, politieke en culturele rijkdom van Amsterdam begon nadat de Republiek vrede sloot met Spanje. Hierin ligt besloten dat toen Amsterdam bevrijd was van de katholieke overheersing, zij als calvinistische Republiek een enorme groei kende. Werkman daarentegen geeft ook aan dat Amsterdam na de vrede van Münster haar hoogtepunt bereikte maar verwijst daarbij duidelijk naar het verlies van het katholieke geloof. Hij stelt dat Amsterdam heeft kunnen groeien door het mirakel en dat de stad haar geloof heeft verloren door de Opstand. Het verhaal voor leerlingen gaat over de geboorte en doop van Amsterdam door de patroon Sinterklaas aan het begin van de 13e eeuw. Wederom grijpt Werkman voor het katholieke onderwijs terug op de 'Gouden' middeleeuwen: 'want Amsterdams wondermooie geschiedenis behoort niet enkel aan de Amsterdammers (...), maar aan alle echte Roomsche Nederlanders'.¹⁰⁸ Het verhaal begint bij de doop van Amsterdam in de dertiende eeuw, vervolgens wordt het mirakel besproken, de onze Lieve Vrouwe Kerk, de kapel der Heilige Stede, de Beeldenstorm in 1566 en de Alteratie in 1578 waardoor alle katholieken moesten vluchten in schuilkerken. Het verhaal besluit vervolgens met de bekering van Joost van de Vondel in 1638.

Ghonem-Woets stelt dat katholieken enkel bewondering voor de protestantse Gouden Eeuw uitspreken door de katholiek geworden Vondel te noemen.¹⁰⁹ Dit blijkt ook uit de katholieke handleiding waarin de geschiedenis van Amsterdam wordt besproken vanuit de belangrijke momenten voor het katholieke geloof. Door de Beeldenstorm en de omwenteling naar een calvinistisch stadsbestuur, wordt de Amsterdamse geschiedenis toegeëigend door de protestanten. Door de bekering van Vondel kan de calvinistische Gouden Eeuw toch nog katholiek worden gemaakt. Ook Wagenvoort haalt Vondel aan in het verhaal voor de leerlingen. Hij sluit het verhaal af met een dichtregel van Vondel: 'Aan d'Amstel en aan 't Y, daar doet sich heerlijk ope, Zij, die als Keizerin de kroon draaght van Europe'.¹¹⁰ Deze dichtregel verwijst naar de economische macht van Amsterdam. Hieruit wordt duidelijk dat Vondel ook als dichter wordt toegeëigend door

¹⁰⁷ Werkman, 'Op den Dam', 6.

¹⁰⁸ Ibidem, 18, 24.

¹⁰⁹ Ghonem-Woets, *Boeken voor de katholieke jeugd*, 184.

¹¹⁰ Joost Vondel geciteerd uit Wagenvoort, 'Op den Dam, omstreeks 1665', 28

protestanten door zijn gedichten over de rijkdom van Amsterdam. Het voorbeeld van Vondel laat zien dat historische personen toegeëigend worden om een nationale identiteit te creëren dat gekleurd wordt door de geloofsovertuiging van de maker.

Verbeelding van de natie door de koloniën

Ook in het discours over de koloniën wordt er een nationaal verhaal over het verleden verteld dat bijdraagt aan de nationale identiteit van leerlingen. De wandplaat *Op de reede van Bantam* werd in 1913 uitgebracht. Er verschenen in 1913, 1919 en 1922 handleidingen voor het openbaar onderwijs en in 1927 een handleiding voor het bijzonder onderwijs. In de handleidingen voor het openbare onderwijs wordt gesteld dat de Eerste Scheepvaart van de Houtman en Keyzer het gangbare verhaal is in de geschiedenisles terwijl de Houtman hier teveel onterechte eer krijgt toegekend en de vertelling niet geschikt is voor leerlingen vanwege het slechte bestuur, wangedrag van de schepelingen en ‘de ruwe handelingen tegenover de inlander’.¹¹¹ Om deze reden pleitten de auteurs voor het verhaal van de tweede zeetocht van Jacob van Heemskerck en Jacob van Neck omdat ‘[zij] hebben bewezen, dat met beleid, gepaard aan onversaagdheid [dapperheid], ook zonder geweldenarijen de nagel en de peper in Indië voor de Hollanders te verkrijgen waren’.¹¹² Zij kunnen dus gezien worden als de grondleggers van de handel van de Republiek aldus de Jongh. Het belang van de scheepvaart wordt dus gelegd in de daaruit vloeiende handel en groeiende economie van de latere Republiek in de zeventiende eeuw.

Werkman legt de focus echter anders. Alleen kijken naar de tocht van Heemskerck en van Neck lijkt hem niet genoeg voor het bijzonder onderwijs. ‘Van groot belang voor de kennis der koloniale geschiedenis is de kennis van de juiste wijze, waarop de Staat aan de kerk gelegenheid moet geven ook onder de ‘swarten’ hare zending te vervullen’.¹¹³ Werkman neemt de verantwoording voor de tweede scheepvaart over van de Jongh maar laat de kolonisatie van de Portugezen en hun bekeringspogingen daaraan vooraf gaan. Ook zijn er extra verhalen bijgevoegd over missionarissen in Indië. Hierdoor wordt het belang van de scheepvaart niet enkel toegewezen aan economische motieven om te handelen maar ook uit religieuze overwegingen om het geloof te verspreiden.

¹¹¹ J.W. de Jongh, ‘Op de reede van Bantam’ uit W. de Jongh, H. Wagenvoort, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1913) 3., Zie bijlage V voor een afbeelding van de wandplaat (pagina 42).

¹¹² Jongh, de., ‘Op de reede van Bantam’, 5.

¹¹³ Werkman, ‘Op de reede van Bantam’ uit *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1927) 3.

In de handleiding wordt verder een verantwoording gegeven van de plaat die laat zien hoe Van Neck en Heemskerck Bantam binnenvaren. De auteur stelt een duidelijk didactisch doel: een aanvulling geven van de stof over de zoektocht naar de weg naar Oost-Indië. De plaat en het verhaal over Jacob van Neck kunnen ter illustratie gebruikt worden. In de handleiding van de Jongh wordt aangegeven waarom de zoektocht van de vaarroute naar Oost-Indië wordt behandeld in de klas. Dat is omdat daar ‘de oorsprong van het Nederlandsche gezag in Indië [ligt]’.¹¹⁴ Vervolgens komen in het verhaal veel tegenstellingen terug over de eerlijke koopmannen uit de Republiek en de onbetrouwbare, listige gouverneur van Bantam die hen wil bedriegen door meer geld te vragen. In het verhaal verliep de zeevaart van Van Neck voorspoedig en kwamen alle schepen uiteindelijk in Bantam aan. Op Oudejaarsavond waren alle koop- en zeelieden bij elkaar: ‘wij en al ons volk hadden een heerlijken Oudenjaarsavond daar in het verre oosten, hoewel wij met weemoed dachten aan vrienden (...) in het vaderland’.¹¹⁵ Hieruit blijkt het idee van een volk, natie en vaderland dat waar dan ook ter wereld verbonden is met elkaar. Dit verhaal wordt zowel in de protestantse als katholieke handleiding besproken.

In de tijd dat de wandplaat uitkwam, beschikte Nederland nog over de koloniën in Nederlands-Indië. Door te stellen dat de zoektocht naar Indië de oorsprong van het Nederlandse gezag zou betekenen, wordt de koloniale macht in de twintigste eeuw gelegitimeerd. Door de scherpe tegenstellingen tussen de eerlijke koopman en de onbetrouwbare gouverneur van Bantam lijkt er een moraal besloten te liggen dat er ‘beschaving’ gebracht moet worden. Ook dit kan als legitimerend middel voor de koloniale overheersing worden gezien. In de handleiding van Werkman wordt de nadruk gelegd op de missionarissen en de verspreiding van het katholicisme. Ook daarin ligt een opdracht verscholen dat het geloof verspreid moest worden waardoor de koloniale overheersing gerechtvaardigd wordt. Tegelijkertijd spreken beide auteurs zich uit tegen de wandaden van de Houtman en kozen ze voor de tweede scheepvaart van Van Neck en Heemskerck. Aangezien de wandplaat in de Eerste Wereldoorlog werd gemaakt, en vlak daarna meermaals werd herdrukt, zou het kunnen dat een verhaal zonder geweld beter paste binnen het onderwijs tijdens het interbellum.

¹¹⁴ Jongh, de., ‘Op de reede van Bantam, 6.

¹¹⁵ Ibidem, 26.

4. Conclusie

Nationaal besef door het geschiedenisonderwijs

De wandplaten van Isings spreken tot de verbeelding, zowel als didactisch middel in het geschiedenisonderwijs in de eerste helft van de twintigste eeuw als tegenwoordig in de historische beeldcultuur. Hoewel het aanschouwelijk onderwijs tegenwoordig niet meer de leidende visie is op het onderwijs, wordt er wel veel waarde gehecht aan beelden. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de 20 nieuwe schoolplaten die in opdracht van Atlas van Stolk werden uitgebracht, de zogenaamde Beeldkrakers. Het doel hiervan is dat leerlingen platen van historische gebeurtenissen leren begrijpen door op zoek te gaan naar bronnen en het beeld op die manier te kraken. Hier ligt een actieve rol bij de leerlingen en worden vraagtekens gesteld bij de manier waarop de geschiedenis verbeeld wordt.¹¹⁶ De wandplaten van Isings waren niet bedoeld om gekraakt te worden. In de beeldende traditie van de historieschilderkunst streefde Isings naar een romantische verbeelding van de historische werkelijkheid. Leerlingen moesten naar de wandplaat kijken en geloven dat de gebeurtenis precies zo was voorgevallen als Isings liet zien. Door het actieve gebruik van de kleurrijke, gedetailleerde platen over het nationale verleden in het lager onderwijs, is het geschiedenisbeeld van vele generaties leerlingen bepaald.

De manier waarop de wandplaten een bijdrage beoogden te leveren aan de nationale identiteit is echter minder makkelijk te bepalen. Door de Verzuiling lag er een groot verschil tussen de manier waarop geschiedenis onderwezen werd. In het bijzonder onderwijs werd de nationale identiteit van leerlingen gevormd aan de hand van de katholieke middeleeuwen terwijl in het openbaar onderwijs verwezen werd naar de rijkdom en welvaart in de calvinistische zeventiende eeuw. De nationale identiteit van leerlingen werd dus eerder bepaald door hun zuil en geloofsovertuiging en de bijbehorende verhalen over het verleden dan door de wandplaten van Isings an sich. Wel kan gesteld worden dat het geschiedenisbeeld door Isings sterk beïnvloed is en dat de wandplaten zwaartepunten uit de protestants-christelijke nationale geschiedenis lieten zien. Er werd dus een dubbel verhaal over het verleden verteld, enerzijds de protestants-christelijke zwaartepunten uit de nationale geschiedenis en tegelijkertijd het belang voor dat zwaartepunt gezien vanuit de geloofsovertuiging.

¹¹⁶ Karel Kindermans, *Beeldkraken in de klas. 20 nieuwe schoolplaten in opdracht van Atlas van Stolk* (Trichis, 2015).

De verhalen die verteld werden over het verleden komen overeen met de manier waarop er aan de collectieve identiteit van de Nederlandse natiestaat in de negentiende eeuw vorm werd gegeven. De parallellen met de Bataven als voorouders en de eerlijke, hardwerkende, vrome protestantse Nederlander werden ook in de negentiende eeuw ingezet bij het vormen van een nationale identiteit. De twintigste eeuwse wandplaten sluiten aan bij dit negentiende eeuwse discours over het verleden. Daarnaast zijn de wandplaten uitlopers van de negentiende eeuwse beeldende traditie van historieschilderkunst en de didactische eis van aanschouwelijkheid.

Dit onderzoek heeft nieuw licht willen werpen op de historische wandplaten van Isings door de bijgeleverde handleidingen als uitgangspunt van het onderzoek te nemen waarbij er gekeken werd naar zowel het protestantse als het katholieke verhaal. Daarnaast is er een aanzet gedaan voor een onderzoek naar de serie van Eichman en Altmann en voor receptiegeschiedenis door gebruik te maken van de catalogi van Wolters-Noordhoff en krantenberichten over Isings. Een beperking van dit onderzoek is dat er weinig receptiegeschiedenis is geschreven over Isings' werk waardoor het lastig is om een beeld te vormen van kritiek van tijdgenoten op de wandplaten. Ditzelfde geldt voor bronnen van leerlingen die refereren aan de wandplaten. In dit onderzoek zijn een aantal persoonlijke herinneringen gebruikt, maar te weinig om een goed beeld te krijgen van de invloed van Isings. Hierin liggen aanknopingspunten voor een vervolgonderzoek naar nationale identiteit en geschiedenisonderwijs door te kijken naar de historische wandplaten van Isings.

Literatuurlijst

Bronnen

Francken & Van der Kloes, 'Wet van den 13 augustus 1857 op het lager onderwijs' (Nijmegen, 1858).

Geluk, J., *Woordenboek voor opvoeding en onderwijs* (Groningen, 1882).

Jongh, de, J.W., 'In een middeleeuws klooster' uit J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1911, 1929, 1972).

Jongh, de, J.W., & J.J. Moerman, 'De noormannen voor Dorestad' uit W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1928).

Jongh, de, J.W., 'Op de reede van Bantam' uit W. de Jongh, H. Wagenvoort, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1913, 1919, 1922).

Moerman, J.J., 'Romeinse legerplaats aan de Rijnmond (Valkenburg)' uit J.W. de Jongh, H. Wagenvoort en J.J. Moerman, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1950).

Swart, W., *Geschiedenis des Vaderlands. Een leesboek voor de hoogste klasse der lagere scholen, naar aanleiding en bij beschouwing der historieplaten uitgegeven onder toezigt der heeren J.H. Eichman & H. Altmann* (Goes, 1857).

Wagenvoort, H., 'Op den Dam, omstreeks 1665' uit J.W. de Jongh en H. Wagenvoort, *Schoolplaten voor de vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1913, 1927).

Werkman, J.H., 'In een Middeleeuws klooster' uit *Schoolplaten voor de Vaderlandse geschiedenis* (Groningen, 1927).

Werkman, J.H., 'Op den Dam. Omstreeks 1665.' *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Groningen, 1927).

Werkman, J.H. 'Op de reede van Bantam' *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Groningen, 1927).

Wolters, J.B., 'Nederlandsche Schoolplaten' (Groningen, Den Haag, 1932, 1927).

Zernike, C.F.A., (red.) *Paedagogisch woordenboek* (Groningen, 1905).

Literatuur

Anderson, B., *Imagined Communities* (revised edition, Verso, 2006).

Blokker, J., Jan Blokker Jr, Bas Blokker, *Het Vooroudergevoel* (Atlas Contact, 2006).

Boerma, N., Aernout Borms, Alfons Thijs, Jo Thijssen, *Kinderprenten, volksprenten, centsprenten, schoolprenten. Populaire grafiek in de Nederlanden 1650-1950* (Vantilt, 2014).

Burgers, J., *Helden aan de wand. Historische schoolplaten* (Haarlem, 1979).

Carasso, D., (red.), *Helden van het vaderland. Onze geschiedenis in 19de-eeuwse taferelen verbeeld. De historische galerij van Jacob de Vos Jacobszoon 1850-1863* (Amsterdams Historisch Museum, 1991).

- Dane, J., in J. van Oudheusden e.a. (red.), *Brabantse biografieën. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Noordbrabanders. Deel 3* (Uitgeverij Boom en Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening, Amsterdam/Meppel 1995).
- Dane, J., 'Geschiedenis niet mooier maken dan die is' in *Nederlands Dagblad* (2008).
- Dane, J., 'Zó is de oorlog, ontierend, schandelijk' in *Nederlands Dagblad* (2013).
- Gellner, E., *Nations and Nationalism. Second Edition* (Cornell University Press, 2006).
- Ghonem-Woets, K., *Boeken voor de katholieke jeugd. Verzuiling en ontzuiling in de geschiedenis van Zwijzen en Malmberg* (Zutphen, 2011).
- Grever, M., Ed Jonker, Kees Ribbens, Siep Stuurman, *Controverses rond de canon* (Van Gorckum, 2006).
- Grever, M., & Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden* (Amsterdam University Press, Amsterdam 2007)
- Hobsbawm, E., & Terence Ranger (ed.), *The Invention of Tradition* (Cambridge University Press 1992).
- Jensen, L., *Verheerlijking van het verleden* (Vantilt 2008).
- Kelpin, F., 'Comenius en Montessori: het kind centraal' in *Lessen, Jaargang 5, nummer 1* (Rotterdam, Maart 2010) 20-26.
- Kossmann, A., J.H. Isings. *Realist van de verbeelding* (Wolters-Noordhoff Groningen, 1973).
- Kindermans, K., *Beeldkraken in de klas. 20 nieuwe schoolplaten in opdracht van Atlas van Stolk* (Trichis, 2015).
- Levie, S.S.H., et al., *Het vaderlandsch gevoel. Vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis*. (Rijksmuseum, Amsterdam 1978) Geraadpleegd via dbnl: http://www.dbnl.org/tekst/levi009vade01_01/levi009vade01_01_0004.php, 87-88.
- Leezenberg & de Vries, *Wetenschapsfilosofie voor geesteswetenschappen* (Amsterdam University Press, 2012).
- Mathijssen, M., *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Amsterdam, Nijmegen 2013).
- Niemeijer, J.A., *J.H. Isings. Historieschilder en illustrator* (Kok, 2000).
- Nora, P., 'Memory and history: les lieux de mémoire', *Representations* (1989).
- NWO, 'Historical scholarship and school history: national narratives in Dutch and English textbooks, 1920-2010' Projectnummer: 322-69-002, hoofdaanvrager Prof. dr. M.C.R. Grever, uitvoerder Mw. J.C. van der Vlies MA. Looptijd 01/09/2011 tot 31/08/2016. <http://www.nwo.nl/onderzoek-en-resultaten/onderzoeksprojecten/i/25/8125.html>
- Oostrom, van, F., (ed.) *Historisch Tableau* (Amsterdam University Press, 1998).
- Ribbens, K., *Een eigentijds verleden. Alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum, 2002).
- Snoep, D.P e.a., *De geschiedenis gekleurd. Historie – schoolplaten – J.H. Isings* (Utrecht, Assen, 1982).
- Swinkels, L., 'Inleiding. Verhalen van een verdwenen volk', blz. 8-18 in L.J.F. Swinkels (red.) *De Bataven. Verhalen van een verdwenen volk* (Amsterdam, 2004).

Symcox, L. en Arie Wilschut (ed.), *National History Standards. The Problem of the Canon and the Future of Teaching History* (North-Carolina, 2009).

Tosh, J., *The Pursuit of History. Fourth Edition* (Great Britain, 2006).

Verschaffel, T., *Beeld en geschiedenis. Het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties* (Brepols, 1987).

Vlies, van der, T., 'Multidirectional war narratives in history textbooks' in *Paedagogica Historica: International Journal of the History of Education*, Volume 52, Issue 3 (2016) 1-15.

Woud, van der, A., *De Bataafse hut. Denken over het oudste Nederland (1750-1850)*, Uitgeverij Contact, Amsterdam / Antwerpen 1998 (herziene druk) Geraadpleegd via http://www.dbnl.org/tekst/woud018bata01_01/woud018bata01_01.pdf (2007).

Krantenartikelen

Hofland, H.J.A., 'Schoolplaten' in *NRC Handelsblad* (6 februari 2009).

Jongeling, P., 'J.H. Isings overleden', Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad, Amersfoort, 20-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010627236:mpeg21:a0010>.

Kunstredactie, 'Schilder J.H. Isings overleden', NRC Handelsblad, Rotterdam, 22-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=KBNRC01:000026066:mpeg21:a0043>.

Maandag, B., 'Waarom Isings "Hagepreek" in het turfhoek stond', Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad, Rotterdam, 31-12-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010959731:mpeg21:a0364>.

Meyer, W., 'In memoriam Johan Herman Isings 31 juli 1884-19 augustus 1977', Nederlands dagblad: gereformeerd gezinsblad, Amersfoort, 27-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010627242:mpeg21:a0078>.

Montag, S., 'Nieuws in beeld' in *NRC Handelsblad* (zaterdag 19 maart & zondag 20 maart 2016).

Paul Bollen, 'Kunst dagweek HERMAN ISINGS de man 'achter' de schoolwandplaten', Nieuwsblad van het Noorden, Groningen, 26-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017941:mpeg21:a0391>.

Redactie, 'Schilder Isings overleden', Nieuwsblad van het Noorden, Groningen, 20-08-1977. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017936:mpeg21:a0021>.

Redactie, 'Isings vertelt over Isings', Leeuwarder courant: hoofdblad van Friesland, Leeuwarden, 15-01-1976. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016, <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010620113:mpeg21:a0109>.

Redactie, 'De schoolplaten van J. H. Isings', Nieuwsblad van het Noorden, Groningen, 15-01-1976. Geraadpleegd op Delpher op 11-05-2016., <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011017446:mpeg21:a0172>.

Websites

Entoen.nu, 'Hunebedden' (z.j.) Geraadpleegd via <http://entoen.nu/hunebedden> (maart 2016).

Dordrechts Museum, bruikleen Rijksmuseum Amsterdam 2014, 'De Vredesonderhandelingen door Ferdinand Bol' Geraadpleegd via <https://www.dordrechtmuseum.nl/objecten/de-vredesonderhandelingen/>.

Rijksmuseum, 'De Bataven verslaan de Romeinen bij de Rijn, Otto van Veen, 1600 - 1613' Titel schilderij: De Bataven verslaan de Romeinen bij de Rijn door Otto van Veen. Geraadpleegd via <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-424>.

University of Würzburg, National Museum of Education Dordrecht, Danish National Library of Education, Wall charts, history and European Identity (2009) <http://historywallcharts.eu/about>.

Bijlagen

Bijlage I - Wandplaat *De Slag bij Nieuwpoort*

Eichman, J.H. en Altmann, H.; T.C. Bruining, del.; A.A. Nunnink, lith., *Slag bij Nieuwpoort* (L. de Fouw, Goes, 1856) Beschikbaar gesteld door Onderwijsmuseum Dordrecht.

Isings, J.H. 'De Slag bij Nieuwpoort' uit de serie *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Wolters-Noordhoff, circa 1950-1953) Beschikbaar gesteld door Onderwijsmuseum Dordrecht. Geraadpleegd via <http://historywallcharts.eu/view/de-slag-bij-nieuwpoort.->

Bijlage II - Wandplaat *Romeinse legerplaats aan de Rijnmond*

Isings, J.H. 'Romeinse legerplaats aan de Rijnmond' uit de serie *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Wolters-Noordhoff, circa 1950-1953) Beschikbaar gesteld door Onderwijsmuseum Dordrecht.

Bijlage III - Wandplaat *In een Middeleeuwsch klooster*

Isings, J.H. 'In een Middeleeuwsch klooster' uit de serie *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Wolters-Noordhoff, 1911) Beschikbaar gesteld door Onderwijsmuseum Dordrecht.

Bijlage IV - Wandplaat *Op den Dam, omstreeks 1665*

Isings, J.H. 'Op den Dam, omstreeks 1665' uit de serie *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Wolters-Noordhoff, 1913) Afbeelding via <http://www.jh-isings.nl/Isings%20Historische%20schoolplaten%20-.html>

Bijlage V - Wandplaat *Op de reede van Bantam*

Isings, J.H. 'Op de reede van Bantam' uit de serie *Schoolplaten voor de Vaderlandse Geschiedenis* (Wolters-Noordhoff, 1913) Beschikbaar gesteld door Onderwijsmuseum Dordrecht.